

Treball de fi de màster

RECUPERACIÓ DE FÀBRIQUES INDUSTRIALS PER A USOS CULTURALS.
APROPIACIÓ DEL VAPOR ROS DE TERRASSA

QUEROL VALERA

ESTHER

Màster en Sostenibilitat / Màster en Ciència i Tecnologia de la Sostenibilitat

Director/a: Elisabeth Roca Bosch i Martí Roses Casals

Lectura: Octubre 2018

RESUM

Paraules clau: patrimoni industrial, regeneració urbana, cultura, fàbriques de creació, espais socioculturals, autogestió

En les últimes dècades el patrimoni industrial, testimoni del desenvolupament de les ciutats de la segona meitat del segle XIX i especialment del segle XX, han cobrat especial rellevància. Malgrat les conseqüències d'una època accelerada de creixement i transformació de les ciutats, que ha provocat una creixent pèrdua d'identitat i memòria fabril, els elements del patrimoni industrial que encara persisteixen en el paisatge urbà, han passat de l'abandonament a ser objectes d'especial atenció. Formen part de la ordenació i planejament urbanístic, més enllà de la seva simple conservació constructiva.

El present treball té com a objectiu investigar sobre aquestes iniciatives de recuperació d'espais fabrils, a través de l'anàlisi de sis casos de diferents ciutats, Barcelona, Sabadell i Terrassa.

La metodologia utilitzada per abordar el desenvolupament de la recerca és qualitativa. Està basada en un estudi de la informació referent a la recuperació de patrimoni industrial a través de la cultura. S'han fet entrevistes als protagonistes de les diferents iniciatives per conèixer de prop la seva vivència.

El projecte de Fàbriques de Creació de l'Ajuntament de Barcelona, neix a partir de la transformació d'espais fabrils en desús, responen a la reivindicació històrica per part d'artistes, col·lectius i veïnat, per disposar d'espais condicionats per a la creació e investigació artística i, a la vegada, responen a la necessitat d'un espai pel barri. Actualment s'ha generat un distanciament entre la ciutadania i la classe política, però també amb els valors socioculturals i les institucions culturals, que ha provocat un desinterès cap a l'oferta cultural d'alguns espais. D'aquí el naixement d'espais alternatius i iniciatives gestionades per moviments veïnals de forma participativa i autogestionada. Es tracta de nous espais generadors de cultura e innovació on els moviments socials estan sent els protagonistes de l'apropiació i posada en ús de recintes fabrils abandonats, els quals potencien la participació i creació d'espais de trobada i reflexió ciutadana.

Tots els casos estudiats subratllen la problemàtica de l'abandonament de recintes fabrils, al mateix temps constaten la necessitat d'espais i punts de trobada per la ciutadania. La gran majoria de projectes s'adapten a l'espai buit, ja que ho troben una oportunitat. El valor d'aquests nous espais es troba en l'acció de transformació, en la dimensió social i el fet d'aplicar nous models de participació.

RESUMEN

Palabras clave: patrimonio industrial, regeneración urbana, cultura, fabricas de creación, espacios socioculturales, autogestión

En las últimas décadas el patrimonio industrial, testigo del desarrollo de las ciudades de la segunda mitad del siglo XIX y especialmente del siglo XX, han cobrado especial relevancia. A pesar de las consecuencias de una época acelerada de crecimiento y transformación de las ciudades que, ha provocado una creciente pérdida de identidad y memoria fabril, los elementos del patrimonio industrial que todavía persisten en el paisaje urbano han pasado del abandono, a ser objetos de especial atención. Forman parte de la ordenación y planeamiento urbanístico, más allá de su simple conservación constructiva.

El presente trabajo tiene cómo objetivo investigar sobre estas iniciativas de recuperación de espacios fabriles, a través del análisis de seis casos de diferentes ciudades, Barcelona, Sabadell y Terrassa.

La metodología utilizada para abordar el desarrollo de la investigación es cualitativa. Está basada en un estudio de la información en lo referente a la recuperación de patrimonio industrial a través de la cultura. Se han hecho entrevistas a los protagonistas de las diferentes iniciativas para conocer de cerca su vivencia.

El proyecto de Fábricas de Creación del Ayuntamiento de Barcelona, nace a partir de la transformación de espacios fabriles en desuso, responden a la reivindicación histórica por parte de artistas, colectivos y vecindario, para disponer de espacios condicionados para la creación e investigación artística y, al mismo tiempo, respondiendo a la necesidad de un espacio para el barrio. Actualmente se ha generado un distanciamiento entre la ciudadanía y la clase política, pero también con los valores socioculturales y las instituciones culturales, que ha provocado un desinterés hacia la oferta cultural de algunos espacios. De aquí el nacimiento de espacios alternativos e iniciativas gestionadas por movimientos vecinales de forma participativa y autogestionada. Se trata de nuevos espacios generadores de cultura e innovación donde los movimientos sociales están siendo los protagonistas de la apropiación y puesta en uso de recintos fabriles abandonados, los cuales potencian la participación y creación de espacios de encuentro y reflexión ciudadana.

Todos los casos estudiados subrayan la problemática del abandono de recintos fabriles, al mismo tiempo constatan la necesidad de espacios y puntos de encuentro para la ciudadanía. La gran mayoría de proyectos se adaptan al espacio vacío, puesto que lo encuentran una oportunidad. El valor de estos nuevos espacios se encuentra en la acción de transformación, en la dimensión social y el hecho de aplicar nuevos modelos de participación.

ABSTRACT

Keywords: industrial heritage, urban regeneration, culture, art factories, cultural spaces, self-governance

Over the past decades, the industrial heritage, witness of development on cities in the second half of the nineteenth century and most especially the twentieth century, has accomplished great relevance. Despite the consequences of an accelerated period of growth and transformation of the cities, that has led to a growing loss of manufacturing memory and identity, the elements of the industrial heritage that still persist on the urban landscape, have gone from being completely abandoned to be an object of special care and worth. They are part of an urbanistic planning, beyond its mere constructive conservation.

The objective of this work is an analysis of initiatives of the recovery of manufacturing spaces, by means of six case studies from the cities of Barcelona, Sabadell and Terrassa. The methodology used to approach the development of the research is qualitative. It is based on a study of information on the recovery of industrial heritage through culture. Interviews with main stakeholders of the different initiatives, in order to study their experiences.

The Barcelona City Council's "Barcelona Art Factories" project, it is born from the transformation of factory spaces, and responds to the historical demand by artists, collectives and neighbours, to have spaces for the creation and artistic research and at the same time, responding to the need of a public space in the neighbourhood. Nowadays we have a gap between the citizens and the political class, but the same works for the sociocultural values and cultural institutions, which has led to a lack of interest about the offer of some cultural spaces. Hence the birth of alternative spaces and initiatives managed by neighborhood movements in a participatory and self-managed manner. These are new spaces that generate culture and innovation where social movements are being the protagonists of the appropriation and rehabilitation of abandoned factory sites, which encourage the participation and creation of spaces for gathering and wonder.

All the studied cases focus on the issue about the abandonment of factory enclosures, at the same time that validates the people's need for places of gathering and meeting. The value of these new spaces is found in the action of transformation, on the social dimension and to apply new participation ways

AGRAÏMENTS

Aquesta tesi és el resultat d'una estranya combinació entre treball estrictament solitari i la col·laboració i recolzament de més gent de la qual aconseguiré esmentar a continuació.

En primer lloc, haig d'agrair el suport i interès demostrat en el desenvolupament d'aquest treball a les professores Elisabet, Miriam i Martí. En segon lloc, he d'agrair l'extraordinària implicació de totes les entitats i veïnes de la Plataforma en Defensa del Vapor Ros, i en especial a les companyes del Corralito CCA, que sense la seva col·laboració no hagués pogut escriure aquest treball.

A totes les iniciatives que he pogut conèixer i visitar, que treballen per unes ciutats més justes i, que m'han ensenyat que les alternatives són reals, Moltes Gràcies.

Moltes gràcies també a tots els professors i professores d'aquest màster, per tota la informació, eines i debats, i per educar en el pensament crític.

Un sentit agraïment també a totes les meves companyes i amigues del màster, amb les qui he compartit tants moments, gaudint del que apreníem i del que vivíem. Moltes gràcies a totes aquelles persones, que d'una manera o altra, han compartit aquesta experiència amb mi i m'han acompanyat durant aquests 2 anys.

I en darrer lloc, i no per això menys important, agrair al meu pare i la meva mare, Ramon i Elizabeth, al meu germà, Eduard, per confiar en mi i ajudar-me sempre, i a l'Oriol per la seva serenitat i tranquil·litat amb el meu ritme frenètic, Moltes Gràcies.

ÍNDIX

RESUM.....	2
AGRAÏMENTS	4
ÍNDIX	6
ÍNDIX DE FIGURES.....	8
ÍNDIX DE TAULES.....	10
1 INTRODUCCIÓ.....	11
1.1 MOTIVACIÓ	11
1.2 JUSTIFICACIÓ.....	11
2 DEFINICIÓ D'OBJECTIUS.....	12
2.1 OBJECTIU GENERAL.....	12
2.2 OBJECTIUS ESPECÍFICS.....	12
3 METODOLOGIA	13
3.1 APROXIMACIÓ AL TREBALL.....	13
3.2 ELECCIÓ DELS CASOS D'ESTUDI.....	13
3.3 ENTREVISTES.....	14
3.4 OBSERVACIÓ PARTICIPANT.....	15
4 ANÀLISI D'ANTECEDENTS	16
4.1 PATRIMONI CULTURAL.....	16
4.2 PATRIMONI INDUSTRIAL.....	16
4.2.1 Antecedents.....	16
4.2.2 Valoració del patrimoni.....	18
4.2.3 Concepte.....	19
4.2.4 Patrimoni industrial de Catalunya.....	22
4.3 LA CULTURA COM A ESTRATÈGIA DE REGENERACIÓ DE LES CIUTATS	24
4.3.1 Concepte de Regeneració Urbana.....	24
4.3.2 La cultura com a eina de regeneració urbana.....	25
4.3.3 Dinàmiques participatives.....	27
4.3.4 Els nous equipaments culturals: Fàbriques de creació i Centres Socioculturals Autogestionats.....	28
5 DESENVOLUPAMENT I RESULTATS.....	30
5.1 FABRIQUES DE CREACIÓ.....	30
5.1.1 Nau Ivanow.....	30
5.1.2 L'Estruch.....	33
5.2 NOUS USOS.....	36
5.2.1 Can Batlló.....	36
5.2.2 Nau Bostik.....	40
5.2.3 Volem La Caserna.....	43
5.3 COMPARATIVA DELS CASOS D'ESTUDI.....	47
6 APROPIACIÓ DE L'ESPAI ROS	53
6.1 ANTECEDENTS.....	53
6.2 PATRIMONI INDUSTRIAL TERRASSA.....	54

6.2.1	<i>Característiques Vapor Ros</i>	55
6.3	PROBLEMÀTICA I VIABILITAT	57
6.4	PUNT DE PARTIDA DEL PROJECTE.....	59
6.5	GESTIÓ I ORGANITZACIÓ	60
6.6	CARACTERÍSTIQUES TIPOLÒGIQUES	64
6.7	PLA D'ACCIÓ A FUTUR.....	65
7	DISPOSICIÓ FINAL I CONCLUSIONS	66
8	BIBLIOGRAFIA.....	69

ÍNDEX DE FIGURES

Figura 1: Logotip del projecte Fàbriques de Creació de l'Ajuntament de Barcelona. Font: http://ajuntament.barcelona.cat/fabriquescreacio	28
Figura 2: Fotografia de la façana de la Nau Ivanow, caracteritzada per la volta catalana que tancava l'edifici. Font: https://www.nauivanow.com	30
Figura 3: Façana actual de la Nau Ivanow. Després dels aiguats de 2005 la coberta es va enfonsar i no es va poder recuperar. Font: https://www.nauivanow.com	31
Figura 4: Logotip de l'espai de Creació i Difusió de la Cultura, Nau Ivanow. Font: https://www.nauivanow.com	32
Figura 5: Les diferents naus i espais de la Nau Ivanow. Font: Elaboració pròpia i https://www.nauivanow.com	32
Figura 6: Anunci de Fills d'Ezequiel Estruch i Companyia. Font: Cabana, 1994.....	33
Figura 7: Fotografies del recinte l'Estruch, Sabadell. Font: Elaboració pròpia.....	34
Figura 8: Logotip de la Fàbrica de Creació de les Arts en Viu, L'Estruch. Font: http://lestruch.sabadell.cat/	35
Figura 9: Logotip utilitzat durant la campanya reivindicativa per entrar al Bloc 11 del Recinte de Can Batlló. Font: https://www.canbatllo.org	37
Figura 10: A l'esquerra, imatge de l'entrada multitudinària al Bloc 11. A la dreta, primera assemblea al Bloc 11, l'endemà mateix de l'entrada a Can Batlló. Era l'inici del procés d'autogestió veïnal de l'espai, 12 de juny de 2011. Font: La Col, 2013.....	37
Figura 11: Organigrama de les diferents Comissions, Grups de Treball i projectes de Can Batlló. Font: https://www.canbatllo.org	38
Figura 12: Espais del recinte de Can Batlló. Font: https://www.canbatllo.org	39
Figura 13: Senyalització de ls diferents espais i activitats de Can Batlló. Font: Elaboració pròpia.....	39
Figura 14: Imatge panoràmica de la fàbrica Nau Ivanow. Font: Elaboració pròpia.....	40
Figura 15: Logotip de l'Espai de Creació i Difusió de la Cultura Nau Bostik. Font: http://naubostik.com/	41
Figura 16: Logotip per la campanya de financiació Verkami. Font: http://naubostik.com/	41
Figura 17: Plànol dels diferents espais de la Nau Bostik. Font: Proporcionat per Xavier Basiana i Jorge Sanchez, després de l'entrevista.....	42
Figura 18: A l'esquerra, postal de l'antiga Caserna de la Guàrdia Civil. A la dreta, Imatge de la Caserna de la Guàrdia Civil durant el seu funcionament. Font: http://www.volemlacaserna.com/	43
Figura 19: Imatges de l'ocupació de l'antiga Caserna de la Guàrdia Civil. Font: http://www.elpuntavui.cat	44
Figura 20: Logotip del Centre Sociocultural Autogestionat Volem la Caserna. Font: http://www.volemlacaserna.com/	45
Figura 21: Cartell de la Jornada de portes obertes. Font: http://www.volemlacaserna.com/	45
Figura 22: Cartell del projecte de Futbol mixt. Font: http://www.volemlacaserna.com/	46
Figura 23: Imatge del Vapor Gran i dels terrenys de l'Església del Sant Esperit, futur espai on es construirà el Vapor Ros. Font: Terrassa Blog del Rafael, https://pintorviver.blogspot.com	56

Figura 24: A l'esquerra, entrada al recinte del Vapor Ros pel Carrer Puig Novell; a la dreta l'entrada principal pel Carrer del Racó. Font: Elaboració pròpia.	56
Figura 25: D'esquerra a dreta, imatges de diferents espais del recinte del Vapor Ros. Font: Elaboració pròpia.	57
Figura 26: Cartell de la Jornada "Pensem un nou Vapor Ros" organitzada per l'Ajuntament de Terrassa. Font: Museu de la Ciència de la Tècnica de Catalunya	58
Figura 27: Primeres assemblees entre algunes de les veïnes del Vapor Ros i diferents col·lectius (Corralito CCA, Taller Tacat i Tub d'Assaig). Font: Elaboració pròpia.	59
Figura 28: Imatges de la primera jornada de neteja d'un espai per la Plataforma del Vapor Ros. Font: Elaboració pròpia.	61
Figura 29: Imatges de la Jornada de neteja de les hores exteriors de l'espai per la Plataforma del Vapor Ros. Font: Elaboració pròpia.	61
Figura 30: Imatges del dinar popular organitzat al recinte del Vapor Ros. Font: Elaboració pròpia.	62
Figura 31: Imatges de l'assemblea conjunta amb totes les veïnes del Vapor Ros i les diferents entitats que hi participen. Font: Elaboració pròpia.	62
Figura 32: Imatges de la Jornada de Treball per planificar i plantejar el projecte del Vapor Ros. A la dreta, imatge del treball dinàmic per treballar tots els punts. Font: Elaboració pròpia.	63
Figura 33: Imatges amb algunes de les conclusions extretes durant la Jornada de Treball: possible organigrama i objectius generals i específics. Font: Elaboració pròpia.	64

ÍNDEX DE TAULES

TAULA 1: LLISTA D'ENTREVISTES. (FONT: ELABORACIÓ PRÒPIA)	14
TAULA 2: ESTRATÈGIES I INSTRUMENTS PARTICIPATIUS. FONT: ELABORACIÓ PRÒPIA A PARTIR DE (ALIÒ ,2010).....	27
TAULA 3: CATEGORIES TIPOLÒGIQUES PER CLASSIFICAR LES DIFERENTS INICIATIVES. FONT: ELABORACIÓ PRÒPIA.	47
TAULA 4: TAULA RESUM DE LA RELACIÓ ENTRE INICIATIVES I LES SEVES CARACTERÍSTIQUES. FONT: ELABORACIÓ PRÒPIA.....	49
TAULA 5: CLASSIFICACIÓ DE LA PROPOSTA DE LA PDVR SEGONS LES DIFERENTS CARACTERÍSTIQUES ESTUDIADA EN ELS ANTERIORS CASOS. FONT: ELABORACIÓ PRÒPIA.	64

1 INTRODUCCIÓ

1.1 MOTIVACIÓ

Aquest projecte neix com a reflexió de les intervencions ciutadanes en el paisatge urbà al llarg del temps. Les ciutats tenen la forma que tenen degut a la seva història i la seva evolució, i han deixat un paisatge industrial que forma part de la identitat i són reflex de la seva història. Les fàbriques han estat un motor productiu, i han significat la modernització de les ciutats, juntament amb el naixement del proletariat i la classe obrera. Són signe de lluita i de poder popular.

Els edificis fabrils són el símbol dels motors econòmics de les ciutats, i formen part del nostre passat, present i futur. Són edificis arquitectònics que són part de l'entramat urbà i l'espai públic, i al llarg de la història han estat espais de trobada per les relacions socials. Recuperar el caràcter social dels recintes fabrils, es basa en estratègies d'actuació que permeten reconèixer, reinterpretar i habitar el medi.

És important crear espais de trobada per generar vincles i enfortir el sentiment de pertinença comunitària i l'exercici de participació. La tasca de donar forma a un espai urbà es un procés col·lectiu. Les accions dutes a terme en un espai no són fruit de la idea d'un sol individu sinó que es troben immerses en un mitjà social, econòmic, polític i cultural amb diferents necessitats.

Considero que utilitzar els espais fabrils dotant-los de nous usos fent participar a la ciutadania, poden canviar la manera d'entendre les ciutats a dia d'avui. Fomentar el cooperativisme, el treball col·laboratiu i la democràcia participativa, utilitzant la cultura com a base de la transformació social. Aquestes són les eines per arribar a conquerir l'espai públic, entenent que aquest està al servei del ciutadà.

L'elaboració del present document vol contribuir a aquesta reflexió, des de l'anàlisi d'una sèrie d'exemples actuals que resultin inspiradors, amb l'objectiu de difondre l'esperit d'apropiació dels espais fabrils abandonats.

1.2 JUSTIFICACIÓ

La destrucció del patrimoni industrial té moltes conseqüències nefastes. La seva conservació és fonamental per la memòria i la construcció del passat, i ha de contribuir també en la construcció d'un futur. La recuperació d'aquests espais està condicionat per factors econòmics, polítics i socials, i per tant la seva protecció s'ha desenvolupat de maneres diferents.

Sens dubte es necessita un urbanisme diferent basat en la sostenibilitat, on es posi en valor el patrimoni edificat en els teixits urbans, en contra de l'ús indiscriminat del sòl i la construcció d'obra nova. Un urbanisme que no només estigui elaborat per tècnics i polítics, sinó també a partir de la participació ciutadana, amb la intervenció de diversos actors. En aquest sentit, els diferents exemples de la lluita veïnal Barcelona són gran referents.

De manera que, es posa en manifest la necessitat d'un plantejament participatiu en la transformació de les ciutats actuals i, la presència de tècnics més sensibles amb l'entorn i disposats a escoltar i treballar amb els col·lectius veïnals, a proporcionar-los la informació i recursos necessaris.

Actualment formo part del col·lectiu Corralito Centre de Creació Artística, una associació cultural que sorgeix fa 3 anys, amb la voluntat d'impulsar i recolzar l'activitat que es desenvolupa en el teixit artístic i cultural de la ciutat de Terrassa. Ens dediquem a desenvolupar projectes amb un valor social i cultural a partir de la col·laboració i cooperació amb altres entitats de la ciutat.

Fa aproximadament 1 any, coincidint amb que ens vam quedar sense espai, arribem al Vapor Ros, un recinte al centre de la ciutat de Terrassa però amagat a ulls de la gran majoria. Un petit racó que amagava el passat industrial de la ciutat. Un recinte que estava ple d'edificis buits i abandonats convivint amb uns quants veïns que hi viuen o hi tenen un petit negoci. Els veïns i veïnes del Vapor Ros es troben en una situació complicada després de la mort del propietari de l'espai, per la qual cosa, juntament amb altres entitats socioculturals de la ciutat, comencem a plantejar i imaginar la gestió d'un recinte industrial de forma col·lectiva.

2 DEFINICIÓ D'OBJECTIUS

2.1 OBJECTIU GENERAL

El present treball es centra en l'anàlisi dels condicionants i mecanismes d'apropiació d'espais fabrils abandonats, a través d'un doble vessant: la recuperació del patrimoni industrial i la manca d'espais per les entitats culturals.

L'objectiu principal consisteix en documentar els mecanismes d'apropiació d'un espai específic a la ciutat de Terrassa, el Vapor Ros. La proposta té com a referència experiències concretes i nocions teòriques relatives a l'apropiació d'espais fabrils en desús, aplicades al context urbà actual.

Per complir amb aquest objectiu s'ha considerat necessari investigar prèviament les diferents formes i processos d'apropiació i de recuperació d'antics recintes industrials per crear nous espais per la ciutadania en els quals es combinen diverses activitats culturals.

2.2 OBJECTIUS ESPECÍFICS

- Determinar com les transformacions urbanes han afectat a la conservació del patrimoni industrial.
- Analitzar les diferents realitats i l'origen de les fàbriques industrials en desús dins d'un nou context de revalorització del patrimoni industrial.
- Estudiar el desenvolupament industrial que ha viscut la ciutat de Terrassa, analitzant els factors que influeixen en la deslocalització industrial i com va condicionar als nous processos de regeneració urbana.

3 METODOLOGIA

3.1 APROXIMACIÓ AL TREBALL

D'acord amb l'objectiu d'aquest estudi la metodologia o procediment seguit per dur a terme la investigació ha estat majoritàriament de tipus qualitatiu.

La primera part s'ha realitzat mitjançant la cerca i recopilació de fonts d'informació, com bibliografies, monografies, documents i publicacions oficials, articles de revistes d'investigació, treballs especialitzats i material multimèdia. En aquesta primera fase s'ha realitzat una aproximació teòrica a les estratègies de conservació del patrimoni industrial.

S'ha revisat què s'entén per patrimoni cultural i industrial, l'evolució al llarg del temps i les relacions que s'estableixen entre l'arquitectura industrial i el teixit urbà. L'objectiu d'aquesta primera part ha estat la posada en context per assolir una visió més àmplia del que anomenem patrimoni cultural i industrial i la capacitat d'aquests per satisfer les necessitats de la ciutadania.

La segona part del treball s'ha elaborat a partir d'un anàlisi comparatiu de 5 casos d'apropiació de espais fabrils en ciutats com Barcelona i Sabadell. La comparativa s'ha estructurat a partir d'una taula de diferents criteris. Criteris segons diverses classificacions tipològiques per poder realitzar un estudi de relacions entre els diferents espais. I finalment, s'ha extret conclusions en base als plantejament exposats en l'apartat d'anàlisi d'antecedents i viabilitat.

Aquest segon bloc s'estructura a partir de diferents metodologies: amplia recerca bibliogràfica, multimèdia i per Internet i, per tal d'obtenir informació directe, s'han realitzat entrevistes a diferents actors que formen part de les iniciatives d'apropiació d'espai fabrils estudiades.

Amb el treball de camp (observació i entrevistes) es pretenia obtenir un coneixement més profund i identificar les motivacions de les persones, les característiques bàsiques de l'espai, avaluar similitud i diferències entre iniciatives, etc. Les entrevistes, sempre acompanyades d'una visita, han tingut una durada variable segons la disponibilitat.

La tercera i última part s'ha centrat en descriure el procés inicial d'apropiació de l'espai industrial Vapor Ros, un espai al centre de la ciutat de Terrassa. La metodologia d'estudi s'ha basat en l'observació, participació i implicació directe en el procés, de manera que he pogut recollir informació per l'anàlisi de la iniciativa.

3.2 ELECCIÓ DELS CASOS D'ESTUDI

L'elecció dels casos s'ha realitzat a partir d'una avaluació prèvia considerant els següents punts:

- Garanteixen la conservació del patrimoni industrial
- Fomenten la participació veïnal i ciutadana
- Potencien la creació i consolidació de xarxes d'acció comunitària
- Apropen l'espai a les necessitats de la ciutadania
- Desenvolupen activitats socials per la comunitat local
- Entenen la cultura com a eina de transformació social
- Acompanyen en la creació i desenvolupament de projectes culturals i artístics

El cas de Barcelona, és un exemple d'una ciutat de fàbriques que va veure com desapareixien diversos recintes industrials que formaven part del paisatge urbà, però poc a poc, fruit d'una sensibilització social i lluites veïnals, es van conservar i reincorporar en el teixit urbà diferents fàbriques reconvertint-les en diversos equipaments per la ciutadania.

Can Batlló, Nau Bostik i Nau Ivanow són iniciatives lligades a la cultura popular dels barris de Sants i La Sagrera, gestionades per col·lectius veïnals i l'administració.

El cas de Sabadell, una ciutat de l'Àrea metropolitana de Barcelona, que al igual que Terrassa, tenen un passat industrial molt important, essent dues referències en la indústria tèxtil. Es tracta de ciutats amb gran quantitat d'edificis industrials. La recuperació d'edificis industrials per a equipaments socioculturals a Sabadell s'inicia al 1995 amb L'Estruch, el primer centre de creació i producció artística i cultural gestionat per l'administració. Volem la Caserna és un espai industrial recuperat molt més recentment, gestionat per un col·lectiu de veïns i veïnes de la ciutat.

Els diferents projectes d'apropiació d'espais fabrils han estat seleccionats a partir de la necessitat de la Plataforma en Defensa del Vapor Ros en buscar referents i iniciatives similars per iniciar el projecte.

3.3 ENTREVISTES

Les entrevistes són una tècnica per obtenir informació mitjançant una conversa professional. En les entrevistes es genera una situació social diferent que permet obtenir una riquesa informativa amb el discurs dels entrevistats, i proporciona l'oportunitat de clarificació i seguiment de preguntes i respostes al tractar-se d'una interacció més directa, personalitzada i flexible.

En aquest cas, les entrevistes s'ha elaborat a partir d'un guió de mínims prèviament elaborat, en el qual es contemplen diferents temes a tractar, tot i que es formulen de manera lliure al llarg de l'entrevista, segons la direcció que agafa el discurs de l'entrevistat. El guió s'utilitza per cobrir tots els temes d'interès. Els resultats han servit per recollir informació descriptiva i opinions personals de les diferents iniciatives que s'inclouen en el present estudi. Les entrevistes han estat enregistrades amb una gravadora i posteriorment escoltades per a extreure'n la informació rellevant.

Les entrevistes han anat dirigides a activistes, tècnics, usuaris i observadors de projectes ciutadans que incloïen activitats d'apropiació d'espais industrials que s'havien vist afectats per processos de degradació amb el resultat final de convertir-se en espais en desús.

A la següent taula es mostren els agents que han intervingut a les entrevistes:

Espai	Entrevistat	Ciutat	Relació amb l'espai	Tipologia d'iniciativa
Nau Ivanow	David Marin	Barcelona	Director	Pública
Nau Bostik	Xavier Basiana i Jorge Sanchez	Barcelona	Director i Gestor	Personal
Can Batllo	Joan Costa	Barcelona	Membre	Ciudadana
L'Estruch	Salut Tarruell	Sabadell	Gestora	Pública
Volem la Caserna	Ariadna Galiana i Isidor Fernandez	Sabadell	Membres	Ciudadana

Taula 1: Llista d'entrevistes. (Font: Elaboració pròpia)

Les entrevistes han tingut com a denominador comú les mateixes qüestions. Cal assenyalar que les entrevistes a Nau Bostik i Volem la Caserna s'ha optat per tractar-les amb un guió lleugerament diferent degut joventut del projecte, 3 i 1 any respectivament, i també per la participació intermitent de diferents membres del col·lectiu durant les entrevistes. L'entrevista a L'Estruch s'ha realitzar amb un enfoc més formal.

A continuació es detalla el qüestionari tipus:

1. D'on neix la necessitat per reclamar espais col·lectius o ciutadanes en el cas de la vostra experiència? Quin és l'origen de la iniciativa?
2. Que significa per la iniciativa la recuperació d'un espai fabril en el cas de la vostra experiència? Quina relació té l'espai amb el barri?
3. Existeix una manca d'equipaments al barri?
4. La vostra experiència com ha enfortit el teixit social i les relacions de barri?
5. Qui promou o quins son els actors principals que donen vida a la iniciativa?
6. Quin ha estat el rol de la propietat i l'administració?
7. Quines activitats es desenvolupen a l'espai?
8. Com s'ha finançat la iniciativa?
9. Creieu que la creativitat i la cultura tenen un paper important en la ciutat?

3.4 OBSERVACIÓ PARTICIPANT

L'observació participant és un mètode de recerca qualitativa que consisteix en que l'investigador interaccioni en el context propi de l'estudi, compartint experiències durant un període de temps i al mateix temps es realitza un recull de dades i informació. En aquest cas, la relació i participació establerta amb el col·lectiu Plataforma Salvem el Vapor Ros m'ha permet establir relacions amb els diferents membres i entendre "des de dins" el fenomen.

Entre els avantatges que té l'observació i participació, destaca que permet fer una aproximació directa a la realitat social en el moment que tenen lloc els fenòmens que s'estudien. Actualment, el grau d'implicació és de participació activa i formo part de l'activitat del col·lectiu. La Plataforma en Defensa del Vapor Ros (PDVR) durant mesos porta realitzant trobades tots els dimecres al vespre, i durant la redacció del projecte, del mes de febrer a setembre de 2018, he participat en diferents assembles, jornades de neteja, jornades de treball que formen part de l'evolució d'aquest estudi. El treball de camp realitzat per redactar el marc de referencia del següent treball, ha estat acompanyat de diferents persones que formen part de la PDVR, i tot plegat ens està ajudant a dia d'avui a marcar els objectius de la iniciativa i tirar-ho endavant.

Respecte els casos d'estudi seleccionats, també s'ha realitzat una fase d'observació dels diferents espais. Durant les visites s'ha pogut veure l'entorn del recinte fabril, les característiques de l'edifici, les instal·lacions o l'afluència de persones.

4 ANÀLISI D'ANTECEDENTS

En el següent capítol es pretén il·lustrar la importància i transcendència que té dins del Patrimoni Cultural el concepte de Patrimoni Industrial i els reptes que comporta la seva conservació i recuperació.

4.1 PATRIMONI CULTURAL

El concepte de patrimoni és, com és ben conegut, difícil de precisar. La paraula patrimoni prové del llatí *patrimonium*– i, que etimològicament deriva de la paraula *pater*, en referència als béns que provenen d'una família i que són heretats (Tugores, 2006).

El patrimoni cultural és el conjunt de testimonis que conformen l'herència cultural de la societat, mantinguda fins a l'actualitat i transmesa a les generacions presents i futures. Els béns determinats com a rellevants per a la cultura d'un poble, d'una regió o de tota la humanitat, vetllen també per la salvaguarda i la protecció d'aquests, de forma que siguin preservats per a les generacions futures. (Hernandez, 2002)

En una definició més àmplia del concepte podríem definir el patrimoni cultural com tot un procés dinàmic relacionat amb la construcció d'una identitat per la pròpia comunitat, afavorint la memòria col·lectiva i els interessos d'aquesta. Des de UNESCO es promou el patrimoni cultural com quelcom generat per la interacció dels individus amb el seu entorn o amb els espais que els són inherents i la història, el que genera un sentiment de identitat i continuïtat (UNESCO, 2003)

Encara que el patrimoni està carregat de una connotació històrica, que deriva de la relació de patrimoni com a herència col·lectiva que rebem de les generacions que ens van precedir, no s'ha de renunciar a la visió viva, dinàmica que implica també el concepte patrimoni, per la qual cosa en el present document es tindrà en compte la següent definició de patrimoni cultural:

El patrimoni cultural és una construcció social i forma part del resultat de la interacció del ser humà amb els seus semblants i amb el seu entorn, un artifici de la seva creació, i per tant, reversible i dinàmic. Les formes de vida socials dels grups humans i les seves manifestacions, siguin aquestes materials o immaterials, passades o presents, formen part del patrimoni cultural. (Arevalo, 1996)

Amb aquesta definició es contempla la relació entre el patrimoni cultural i els moviments socials, de manera que el territori es considera una xarxa complexa on interactuen essers vius, pobles i ciutats, infraestructures i equipaments, indústries i comerços, restes arqueològiques i paisatges naturals, tot amb el qual conforma una estructura heterogènia en un determinat espai i forma part d'un procés cultural dinàmic i en canvi permanent. (Troitto, 2003)

4.2 PATRIMONI INDUSTRIAL

4.2.1 Antecedents

El concepte de patrimoni ha evolucionat al mateix temps que la societat, essent doncs testimoni d'una època que ajuda a comprendre la història i reforçar la memòria col·lectiva. Els béns de l'època industrial són un exemple de testimoni d'una època passada transcendental per la història de la humanitat. (Abad, 2004)

La Revolució Industrial va ser una etapa caracteritzada per grans canvis a casa del pas de societat agràries i rurals a societats industrials que van comportar una sèrie de transformacions a nivell social, econòmic i cultural, que van deixar enrere les estructures feudals de l'Edat Mitjana i van donar lloc a una nova organització social. (Checa-Artasu, 2007)

La industrialització en la seva fase de plenitud va donar lloc a una expansió de complexos productius i activitats industrials arreu del planeta, que té el seu origen a diferents països d'Europa i als Estats Units, escenaris del progrés tecnològic que van determinar la formació d'espais productius lligats al procés d'urbanització. Amb el sorgiment de l'era industrial, l'època compresa entre finals del s. XVIII i principis del s. XX, sorgeixen canvis en l'estructura social, econòmica i demogràfica de les poblacions al mateix temps que les ciutats es transformen. (Abad, 2004, Capel, 1996)

A Catalunya la industrialització va anar lligada al sector tèxtil, especialment el cotó, situant al territori juntament amb el País Basc amb la metal·lúrgia al capdavant del procés industrial de l'estat espanyol. La prohibició, l'any 1802 d'importar cotó filat va estimular la proliferació de filatures i el naixement de la indústria tèxtil moderna. La nova indústria utilitzava energia externa, mecanitzaven les diferents tasques per reduir el treball manual i produir per mercats més amplis. Així, es van construir fàbriques a diversos punts del país, que utilitzaven energia hidràulica fins que la màquina de vapor es va imposar. (Pitarch, 2010, Generalitat de Catalunya).

Així es desenvolupen els conjunts fabrils, coneguts com a "vapors industrials". Capel en el seu article afirma, "la màquina de vapor, amb la seva energia difícilment transmissible a distància i la seva major productivitat a gran escala, va determinar, com és sabut, el naixement de la fàbrica. Les exigències d'aquest instrument energètic va imposar, per minimitzar els problemes de transmissió, la construcció d'edificis compactes, de varis pisos, amb façanes simples que seguien en allò essencial les pautes aplicades en els edificis de habitatges"(Capel, 1996).

D'altra banda, la revolució industrial va provocar un augment de les diferències socials, el poder econòmic va esdevenir la categoria bàsica de definició social i va organitzar la societat entre burgesia (propietaris dels mitjans de producció) i proletariat (mà d'obra). Sorgia així un nou tipus de conflicte social, un conflicte de classes, que posava l'accent en la lluita per la igualtat social.

La Revolució Industrial va provocar un empitjorament de les condicions de vida de les treballadores. Les condicions de treball eren precàries, jornades continues de 14 hores, amb el diumenge com a únic dia de descans, nens i nenes obreres, a partir dels 8 anys, amb retribucions mínimes; escolarització inexistent; fàbriques en condicions insalubres, etc. Aquesta situació, necessàriament va portar a les treballadores a un seguit de moviment de protesta, les primeres vagues, sindicats, etc. tenien l'objectiu de posar remei a la pitjor situació. (Casassas, 1998)

A més a més de lluitar per millorar la situació del proletariat, el moviment obrer també va generar organitzacions de caràcter cultural: cant corals, ateneus i escoles obreres nocturnes per adults, amb l'objectiu d'alfabetitzar i culturitzar el món obrer (Barceló, 2003)

Amb la segona etapa de la industrialització que va tenir com a símbol l'ús de l'electricitat, la qual proporcionava un gran avantatge: l'energia es podia transportar, i per tant, les fàbriques es poden localitzar a qualsevol lloc del país. (Generalitat de Catalunya, nd.). De manera que els espais industrials aniran conformant un paisatge singular, producte de la concentració de fàbriques, al costat de zones amb abundància de matèria prima, transport i comunicació i disponibilitat de mà d'obra. A mesura que es consoliden els espais industrials, les ciutats creixen de la mà d'aquests, una relació de ciutat-indústria que dona lloc a un entramat urbà caracteritzat per barris obrers i per ser motors productors i econòmics de les ciutats. (Casassas, 1998)

El resultat d'aquestes aglomeracions urbanes són diverses construccions i edificacions. L'arquitectura industrial s'expressarà mitjançant diferents tipologies segons el sector productiu i els espais destinats a magatzems, transport, xemeneies, habitatges de treballadors, les cases dels amos, etc. (Barceló, 2003)

L'etapa de la industrialització va acabar especialment amb l'arribada de les noves tecnologies. L'impacte de la crisi industrial va desencadenar un procés d'abandonament i destrucció de les fàbriques i les colònies. Capel afirma que la pèrdua de les instal·lacions industrials està relacionada amb els canvis en els sistemes de producció i emmagatzematge, ja que els antics edificis fabrils no estaven adaptats a les noves exigències de la indústria. Un altre motiu és el desig de les empreses de donar una imatge moderna, dinàmica i de renovació tecnològica. (Capel, 1996).

Des del moment que les empreses van començar a marxar de les ciutats, les expectatives immobiliàries van començar a aparèixer. La desaparició incontrolada d'àmplies zones industrials va portar a que les fàbriques fossin els principals elements de alliberació de sòl urbà. És llavors quan l'especulació immobiliària mitjançant la requalificació del solar, enderroquen fàbriques per a construir nous productes immobiliaris de demanda creixent. (Artasu, 2004)

Aquest fet explica la gran transformació de les àrees metropolitanes, i explica també en l'àmbit econòmic, l'empobriment del teixit industrial, en favor d'una economia de caire especulatiu, impulsada per la construcció desmesurada: la burgesia abandona els espais industrials per emprendre l'aventura dels negocis immobiliaris, que és el que ha motivat també en gran manera la desaparició del patrimoni històric i arquitectònic industrial. (Ferret, 2016).

4.2.2 Valoració del patrimoni

La protecció del patrimoni industrial a nivell internacional i europeu, té els seus orígens en les organitzacions creades després de la II Guerra Mundial. Aquesta guerra va demostrar que la capacitat destructora de l'esser humà no té límits. A la immensa llista de morts es van sumar les devastadores conseqüències que les accions bèl·liques van tenir sobre el paisatge i en espacial, sobre els béns patrimonials. Finalitzada la guerra es va reprendre la idea de que la defensa del patrimoni era inherent a la defensa de la civilització. (Cerdà, 2008)

Les primeres manifestacions en defensa de la conservació del patrimoni industrial s'inicien al 1960 a Gran Bretanya, conegut com els llocs on va començar la Revolució Industrial. A la gran majoria de països va arribar als 70 coincidint amb la reestructuració industrial i la crisi econòmica. Xemeneies entre edificis, espais fabrils en desús: una arquitectura de caràcter efímer

que es va veure afectada per l'obsolescència de les estructures davant de la ràpida evolució dels processos tecnològics. (Artasu, 2007; Abad, 2004)

Gran Bretanya, bressol de la industrialització, va ser lloc on també es va impulsar una nova disciplina, l'Arqueologia Industrial. Una de les primeres definicions d'aquesta van ser proporcionades per Kenneth Hudson, que considerava l'arqueologia industrial una disciplina que s'encarrega descobrir, catalogar i estudiar el passat de la societat industrial analitzant les restes materials i avaluar, a través d'aquests, el coneixement de l'època i interpretar la forma de vida i les relacions socials del període industrial. (Alfrey, 1992)

Al 1973 es van crear els primers museus que tenen com a objectiu en la difusió i comprensió de les restes materials de la industrialització. Entre ells destaca el Museu de Ironbrige, a Gran Bretanya, i on es va realitzar la primera conferència internacional sobre el patrimoni industrial. El resultat d'aquesta conferència es va crear The International Comitee for the Conservation of The Industrial Heritage (TCCTIH), associació de referència a nivell internacional, nacional i local i assessor oficial de la UNESCO. Els objectius principals de TCCTIH són el promoure la cooperació internacional en l'àmbit de preservació, conservació, localització, investigació, història, arqueologia i la revalorització del patrimoni industrial. (Alfrey, 1992; Cerdà, 2008)

A l'Estat Espanyol les iniciatives de protecció i conservació del patrimoni són relativament recents, al 1982 a Bilbao, es va celebrar les I Jornadas sobre la Protección y Revalorización del Patrimonio Industrial. Des de llavors s'han realitzat diferents trobades sobre patrimoni industrial al arreu del país, com, les Jornadas Ibéricas del Patrimonio Industrial y la Obra Pública celebrades a Sevilla el 1990, o Les Jornades d'Arqueologia Industrial de Catalunya organitzades a L'Hospitalet de Llobregat el 1991. També es va celebrar el VII Congreso Internacional para la Conservación del Patrimonio Industrial, que va tenir lloc a Madrid el 1992 a instàncies del Comité Internacional para la Conservación del Patrimonio Industrial (Abad, 2004, Benito del Pozo, 2002).

Des de l'any 2000 està en marxa el Plan Nacional de Patrimonio Industrial del Insituto del Patrimonio Histórico Español, que té com a objectiu conservar a més a més de la maquinària i els edificis fabrils, els conjunts industrials i paisatges industrials. (Abad 2004)

Totes aquestes iniciatives van començar a donar valor acadèmic i patrimonial a les restes fabrils, però les primeres iniciatives de salvaguarda del patrimoni industrial comencen amb les reclamacions i protestes veïnals, i la ciutat de Barcelona és un gran exemple. (Capel, 1996) La salvaguarda de molts equipaments fabrils van molt lligat al moviment i iniciatives ciutadanes. Tots aquests espais han format part i han estat concebuts com a espais de producció econòmica, essent els motors de les ciutats, però també s'han d'entendre com a espais de relacions socials, un espai que allotja vida col·lectiva. Són llocs que van donar identitat i caràcter a les ciutats, i conserva la memòria dels habitants.

4.2.3 Concepte

Una de les definicions sobre Patrimoni Industrial es troba a la Carta Nizhny Tagil sobre Patrimoni Industrial que es va aprovar pels membres del TICCIH (The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage) el 17 de juliol del 2003 a Moscou. La Carta senyala la necessitat de que tots els territoris cataloguin, registrin i protegeixin el seu patrimoni industrial.

“El patrimoni industrial es compon de les restes de la cultura industrial que posseeixen un valor històric, tecnològic, social, arquitectònic o científic. Aquestes restes consisteixen en edificis i maquinària, tallers, molins i fàbriques, mines i llocs per processar i refinar, magatzems i dipòsits, llocs on es genera, es transmet i s’usa energia, mitjans de transport i tota la seva infraestructura, així com llocs on es desenvolupen les activitats socials relacionades amb la indústria tals com l’habitatge, el culte religiós o l’educació” (TICCHI, 2003).

El concepte de Patrimoni Industrial per la UNESCO es extens, ja que contempla les manifestacions industrials de totes les èpoques i no només les derivades de la revolució industrial. Però el patrimoni industrial s’ha anat consolidant i treballa per aconseguir el reconeixement cultural com a testimoni del passat econòmic, tècnic i social dels segles XIX i XX. El Comitè de Patrimoni de la UNESCO elabora la Llista de Patrimoni Mundial i al 1978 ja va incloure, per primera vegada, un emplaçament industrial: la Mina de Sal de Wieliczka a Polònia. Des de llavors s’han anat inclouent d’altres enclavaments industrials com ara: la Salina de Arc-et-Senans, 1983; Ironbridge, 1986; Völklingen, 1994; Crespi d’Adda, 1995, etc. Aquests espais industrials escollits per la UNESCO demostren que actualment s’està adoptant un criteri molt més ampli sobre el concepte de patrimoni industrial, valorant-se no només els edificis puntuals i concrets sinó també el paisatge industrial en conjunt. D’aquesta forma s’ha aconseguit inscriure a la llista de llocs considerats Patrimoni de la Humanitat a la zona de Blaenavon i al Vall del Derwent (Regne Unit) als anys 2000 i 2001, respectivament. (Alfrey, 1992)

Una altre definició és la que proporciona els Principios Conjuntos de Icomos-Ticchi para la Conservación de Sitios, Construcciones, Áreas y Paisajes del Patrimonio Industrial titulats: “los Principios de Dublín”:

“El patrimoni industrial comprèn els llocs, les construccions, els complexos, els territoris i els paisatges, així com la maquinària, objectes i documents associats a ells, que proporcionen evidències dels processos industrials en relació amb la producció, l’extracció de materials bruts, la seva transformació en béns de consum i les infraestructures energètiques i de transport associades”.

Una altra de les definicions més destacades sobre Patrimoni Industrial és la que forma part del Plan Nacional del Patrimonio Industrial, posat en marxa pel Ministeri de Cultura del Govern espanyol l’any 2000. Segons aquest text, s’entén per patrimoni industrial “*el conjunt d’elements d’explotació industrial, generat per activitats econòmiques de cada societat. Aquest patrimoni respon a un determinat procés de producció, a un concret sistema tecnològic, caracteritzat per la mecanització, dins d’una manifestació de relació social capitalista*” (Govern d’Espanya, 2011).

Aquest Plan Nacional és revistat el 2011 on s’inclouen categories per al patrimoni industrial que es divideix segons el tipus de bé industrial definit com cadascun dels elements o conjunts que componen el Patrimoni Industrial, distingint-se entre béns immobles, mobles i immaterials.

Els béns immobles es divideixen en quatre tipus:

- Elements industrials: per la seva naturalesa o per la desaparició de la resta dels seus components, però que pel seu valor històric, arquitectònic, tecnològic, etc. siguin testimoni suficient d'una activitat industrial a la que exemplifiquen.
- Conjunts industrials: en el que es conserven els components materials i funcionals, i constitueixen una mostra coherent i representativa d'una determinada activitat industrial.
- Paisatges industrials: de caràcter evolutiu i en ells es conserven al territori els components essencials dels processos de producció d'una o varies activitats industrials, un escenari amb diferents transformacions i usos dels espais i recursos que han fet les societats.
- Sistemes i xarxes industrials: per al transport d'aigua, energia i mercaderies, viatgers, comunicacions, etc., que constitueixen per la seva articulació complexa i els seus valors patrimonials un testimoni material de l'ordenació territorial, de mobilitat de persones, idees i mercaderies.

Entre els béns mobles es poden distingir:

- Artefactes: compostos per mecanismes destinats a l'obtenció, transformació i conducció de substàncies, a la producció d'energia o al transport i la comunicació
- Utillatges: eines necessàries per a dur a terme els procediments tècnics associats a les activitats econòmiques.
- Mobiliari i accessoris: de l'entorn social del treball. S'inclouen també els béns d'equipaments moble dels espais de residència, gestió, assistencial o d'oci relacionats amb els establiments industrials.
- Arxius: documents escrits generats per les activitats econòmiques i les relacions industrials. S'inclouen fonts bibliogràfiques relacionats amb la cultura del treball.

Els I per últim els béns immaterials, entre els quals es troben:

- Entitats de memòria d'indústria: testimonis, institucions o col·leccions unitàries que per la seva rellevància suposen part integral de la memòria històrica associada a un sistema de treball, disciplina científica o activitats investigadora relacionada amb la Cultura del Treball.

El fet de posar nom al patrimoni industrial, ha facilitat la creació de normativa al respecte per a la conservació del llegat del passat i planteja la conservació d'allò que conforma el passat de les futures generacions.

Més enllà de les organitzacions institucionals a nivell internacional, nacional i local, existeixen nombroses associacions de menor influència que lluiten per la protecció del patrimoni industrial o elements industrials en concret. Aquestes associacions solen estar formades per experts diversos, des d'enginyers, arquitectes, etnòlegs, arqueòlegs, etc. El patrimoni industrial és doncs un patrimoni multidisciplinari, i aquest fet ha contribuït a millorar la gestió i les estratègies de revalorització del patrimoni industrial.

4.2.4 Patrimoni industrial de Catalunya

La industrialització a Catalunya es va dur a terme des de finals del segle XVIII i tot el segle XIX. Al 1900, Catalunya era un país industrial amb una societat bàsicament urbana, la resta de l'Estat Espanyol, excepte el País Basc, continuava tenien una economia principalment agrària i una societat rural tradicional. Aquesta diferència era fruit per la proximitat geogràfica a Europa i, per tant, més contacte amb les zones d'on provenia la tecnologia. (Casassas, 1998)

A Catalunya, a mitjans de la dècada dels anys setanta del passat segle XX, es va iniciar un procés de conscienciació cívica en relació amb el patrimoni industrial que es va estendre en amplis sectors socials i que va permetre la salvaguarda de molts edificis fabrils de gran importància. (Benito del Pozo, 2002)

Els setanta són anys d'efervescència política, social i cultural, i es protestes ciutadanes a favor de la recuperació del patrimoni arquitectònic van ser diverses, com El Vapor Vell de Sants a través de la campanya "Recuperem el Vapor Vell: cap a un barri millor", que va donar lloc a la construcció d'una biblioteca; el conjunt fabril de la Sedeta a Barcelona entre els anys 1975 i 1985, les veïnes van reivindicar la conversió de la fàbrica tèxtil en un centre cívic i institut, que s'acabaria l'any 2000; a Terrassa l'any 1975 es va fer una campanya per salvar l'enderroc del Vapor Aymerich Amat i Jover. (Casanelles, 1988)

La recuperació dels ajuntaments democràtics i del Parlament de Catalunya l'any 1980 suposen un punt d'inflexió en la protecció del patrimoni industrial, aquest canvi polític es realitza en un context de crisi i de poca disponibilitat econòmica i farà que els primers anys l'administració es dediqui a realitzar inventaris i catàlegs per preservar el patrimoni arquitectònic. (Montaner, 2014)

A mitjans dels vuitanta coincideixen tres fets que donen impuls a la voluntat de preservar el patrimoni industrial català. L'any 1984 es publica el llibre d'Arquitectura Industrial a Catalunya, de Josep Corredor-Matheos i Josep Maria Montaner; en segon lloc el Mercat del Born acull l'exposició "Catalunya, la fàbrica d'Espanya", i finalment, la creació del Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya (mNACTEC). A finals de la dècada dels vuitanta i principis dels noranta l'Administració pública assumeix el paper de rehabilitar el patrimoni industrial per donar-li un nou ús. Les primeres rehabilitacions d'espais fabrils van destinar-se a usos educatius, promoguts pel departament d'educació de la Generalitat, i àmbits culturals. (Casassas, 1998; Casanelles, 1988).

A Barcelona, l'Ajuntament va promoure un conjunt d'intervencions de rehabilitació per crear equipaments culturals i educatius pels barris. En son exemples les Cotxeres de Sants (1984), la Sedeta de Gràcia (1985). L'any 1992, a Terrassa, la Generalitat va promoure la rehabilitació de la Fàbrica Marcet per ubicar l'escola Lanaspà. A Sabadell, l'any 1991, el vapor Ca l'Escapçat es transformà també en una escola, el CEIP Amadeu Vives, i a la mateixa ciutat, l'edifici Dock de la Llana es va rehabilitar per acollir l'Escola Superior de Disseny, nascuda l'any 1989, de la iniciativa d'un grup d'empreses del gremi Fabricants de Sabadell que va veure en el disseny una oportunitat de millora dels espais fabrils. (Montaner, 2014)

Amb l'entrada a la CEE i la nominació de Barcelona com a seu dels Jocs Olímpics l'any 1992, van ser dos fets molt importants per la millora de la situació econòmica i l'inici d'una nova etapa, però aquesta millora va venir acompanyada per una major pressió immobiliària que va anar acompanyada de l'enderroc de fàbriques. Un exemple és la campanya de Barcelona Posa't Guapa, que va possibilitar millorar moltes zones de la ciutat de Barcelona que estaven descuidades, però pel patrimoni industrial no va ser una campanya positiva, sinó que va portar a la demolició de zones fabrils, per crear espais i solars aptes per a noves construccions. La construcció de la Vila Olímpica en el terrenys de l'antic barri industrial de Icària, va suposar la major destrucció de patrimoni industrial de l'època contemporània a Barcelona. (Casanelles, 1988; Artasú, 2007; Abad, 2004)

L'any 1995 tot i que les grans transformacions urbanes continuen creixent, es reinicià l'activitat per recuperar el Patrimoni Industrial a partir de la creació d'alguns equipaments culturals i cívics per donar resposta a les reivindicacions ciutadanes que portaven temps en lluita.

Es important destacar la proliferació de museus i col·leccions de ciència i tècnica, com a conseqüència de la necessitat social d'omplir els forats de la memòria del passat industrial. El cas més emblemàtic és la rehabilitació l'any 1996 del Vapor Aymerich Amat i Jover, mNACTEC, a Terrassa. L'Associació del Museu de la Ciència i la Tècnica i d'Arqueologia Industrial de Catalunya, posen en marxa iniciatives per promoure l'estudi i la difusió del patrimoni. La iniciativa del mNACTEC que ha tingut més ressò va ser la creació del sistema de museus especialitzats en diversos àmbits temàtics del Patrimoni Industrial, la Ciència i la Tecnologia, i actualment està format per una xarxa de 25 museus distribuïts per tot el territori català. (Domenec, 1999; Generalitat de Catalunya. n.d.; Ibañez 2013)

Les diferents rehabilitacions d'espais industrials per part de l'administració durant els anys 90 es caracteritzen per estar repartides per tot el territori català, A Vic, l'antiga fàbrica del sucre va ser adquirida per l'Ajuntament i l'any 1993 inicia la seva rehabilitació per ubicar diverses institucions públiques. Els ajuntaments de Sallent i Igualada, juntament amb la Diputació de Barcelona, van promoure la construcció de dues biblioteques: La Biblioteca Sant Antoni M. Claret, ubicada en una part de l'antiga fàbrica Torres Amat; i la Biblioteca Central d'Igualada ubicada a l'única nau que es conserva de la fàbrica de teixits de cotó i filatura d'Ignasi Pont. (Pont, et al. 2014)

Amb la redacció del Pla Estratègic del sector cultura de Barcelona, l'any 1999, inicia una nova etapa de caràcter sociocultural. El pla feia èmfasis en la necessitat de fer de la cultura un element clau de cohesió social, i per tant, en la necessitat d'espais i nous equipaments que generessin sociabilitats. Un exemple és la rehabilitació de la Farinera del Clot per acollir un Centre cultural. (ICUB, 1999).

De manera que a finals dels anys 90 es posen en marxa projectes que tenien la finalitat de transformar els grans conjunts fabrils en centres culturals. Cal destacar projectes com la rehabilitació de la fàbrica Tecla Sala, a L'Hospitalet de Llobregat, amb l'objectiu de ser un centre cultural per la ciutat. A Sant Boi de Llobregat, l'any 1997, es rehabilita l'antiga fàbrica tèxtil Hilaturas Gosypium SA., coneguda com Can Massallera, per ubicar un equipament sociocultural i esportiu municipal. A Sabadell, el consistori impulsa l'any 1992, la rehabilitació de Ca l'Estruch, una fabricada dedicada a la tintoreria, en funcionament fins els anys 80.

Després d'obtenir-ne la propietat, l'any 1995 va posar en funcionament un centre de producció i creació artística. (Pont, et al. 2014)

La recuperació d'espais fabrils per part de l'administració va donar pas a partir de la segona meitat dels anys 90 a les iniciatives privades en la rehabilitació del patrimoni industrial, introduint nous usos, com el residencial o de serveis. Existeixen diferents exemples com, la fàbrica Carol i Massó, al Poblenou de Barcelona (1977) i a Terrassa, la fàbrica Font Batallé (1998), la nau del conjunt fabril de la Shaphil (1998) i la fàbrica Gibert (2000).

Totes aquestes rehabilitacions dels edificis industrials senyalen la importància de preservar i protegir els elements que donaven forma a les nostres ciutats en el passat posant en valor temes històrics, socials, de memòria i identitat.

L'arribada de l'euro va ser el fet més important de principis del segle XXI. Aquest fet va provocar grans canvis econòmics, entre els quals destaquen, els interessos baixos i l'accés fàcil al crèdit per a les administracions, empreses i famílies, que van significar una transformació del país a tots els nivells. En el cas del patrimoni industrial, es consolida l'actuació de l'àmbit privat per la rehabilitació d'aquest, però el fet que el sector de la construcció augmentés el seu creixement, també va significar un augment de la pressió immobiliària per l'obtenció de sòls, i per tant, l'enderroc de conjunts fabrils. És en aquesta època que s'accentua la pèrdua del pes del sector industrial en l'economia, en benefici del sector serveis. (Ibañez 2013; Generalitat de Catalunya. n.d.)

No obstant, la sensibilització social respecte el patrimoni industrial era una realitat, i durant els primers anys del segle XXI hi ha una gran quantitat d'edificis reutilitzats amb una diversitat d'usos. Escoles (Vapor Buixeda de Sabadell, Nova Electra de Terrassa), Universitats, Biblioteques (Can Fabra a Barcelona, La Josa a Rubí), projectes museístics (Museu Industrial del Ter a Manlleu, Ecomuseu a la Farinera de Castelló d'Empúries), oficines i comerços, habitatges, etc. Tot i així, moltes de les actuacions dutes a terme no conserven tot el conjunt fabril, sinó que conserven alguna part.

L'esclat de la crisi a mitjans de l'any 2007 té una repercussió molt gran en projectes de transformació urbanística on el patrimoni tenia un paper important. En aquest punt es paralitzen una gran quantitat de projectes d'espais industrials, generant gran quantitat de buits urbans en l'espai urbà, o espais a mig construir, com a resultat de la incapacitat per part de les iniciatives privades i públiques de finalitzar projectes de urbanització, infraestructures, equipaments o residència.

4.3 LA CULTURA COM A ESTRATÈGIA DE REGENERACIÓ DE LES CIUTATS

4.3.1 Concepte de Regeneració Urbana

Per parlar de regeneració urbana es necessari, inicialment, contextualitzar el concepte en l'àmbit del desenvolupament sostenible i la sostenibilitat de les futures ciutats. Prenent com a referència la definició del Informe Brundtland de 1987, "el desenvolupament sostenible es el desenvolupament que satisfà les necessitats de la generació present sense comprometre la capacitat de les generacions futures per satisfer les seves pròpies necessitats."

Si profunditzem en el concepte es pot caure en l'error d'entendre el desenvolupament sostenible com a creixement sostenible – desenvolupament sostenible com a oxímoron – degut a que el desenvolupament majoritàriament es basa en conceptes econòmics. Precisament el concepte de regeneració urbana es necessari contextualitzar-lo, ja que és tracta d'un concepte aplicable a tots els àmbits de desenvolupament, i per tant, no necessàriament ha de produir una millora en la resiliència local i global de la ciutat i el seu territori. (Garcia, 2004; Latouche, 2008)

La regeneració urbana és un procés sistèmic i complex que té l'objectiu de resoldre problemàtiques urbanes des d'una perspectiva integral millorant les condicions físiques, socials, ambientals i econòmiques de la ciutat. Les causes que provoquen la degradació urbana són varies i es tracta d'una sèrie de successos que degeneren un entorn, barri o ciutat. En el cas d'una zona industrial, el tancament o relocalització d'una fàbrica i/o l'abandonament d'edificis, són algunes de les causes del deteriorament del patrimoni industrial. (Roberts, 2017).

Existeixen diferents estratègies per dur a terme les regeneracions urbanes: els processos top-down (de dalt a baix) o bottom-up (de baix a dalt). El model top-down és caracteritzat per una forta intervenció pública i es tracta de iniciatives impulsades per l'administració encaminades a regular i donar resposta a necessitats socials. La estratègia bottom-up, per contra, és tracta d'un procés en el que el teixit social es l'impulsor del projecte i, es tracta de iniciatives que provenen de les necessitats de la comunitat local.

4.3.2 La cultura com a eina de regeneració urbana

La cultura s'ha utilitzat com a estratègia de regeneració urbana des dels anys 80. Existeix una gran varietat d'exemples de transformació de les ciutats utilitzant la cultura com a base. Les estratègies de regeneracions basades en la cultura són varies i l'autor Graeme Evans (2005) realitza a següent classificació:

- Regeneració dirigida per la cultura: l'activitat cultural es considera el catalitzador i motor de la regeneració. Es tracta de iniciatives dirigides pel sector públic i/o privat, que fomenten la incorporació d'equipaments culturals en programes de renovació i reconversió d'edificacions per ús públic.

Normalment aquest model està encaminat a la creació de macro-projectes urbans o projectes emblemàtics, a través de la restauració d'edificis del patrimoni industrial, i la creació de institucions culturals com museus i galeries d'art.

La ciutat de Barcelona amb el pla de Museus, fixava cinc eixos dins de la trama urbana en els que es potenciava el patrimoni de la ciutat. El Museu Nacional d'Art de Catalunya, el Museu Etnològic, el Museu d'Arqueologia i la Fundació Miro, definien la zona de Montjuïc. El Museu d'Història de la Ciutat, el Institut Municipal d'Història i el Arxiu Històric de la Ciutat, definien el Barri Gòtic.

De manera que l'Ajuntament de Barcelona va apostar per la voluntat de conservar, mostrar i crear grans equipaments culturals que feien una doble funció: per un costat, oferir nous serveis culturals – de caràcter expositiu - i afavorir la regeneració urbana dels diferents barris. (Rius, 2006)

- Regeneració cultural: es tracta també d'iniciatives de dalt a baix (sector públic i/o privat), però en aquest cas l'ús de la cultura s'enfoca a estratègies més amples en que s'involucren activitats relacionades amb el medi ambient o l'àmbit social.

Aquest model integra la cultura com a element complementari i actua juntament amb altres estratègies. Barcelona és un exemple d'aquest model, ja que la regeneració que experimenta des de la desindustrialització de la ciutat, està orientada a millorar l'entorn urbà a partir de relació entre plantejament urbanístic i ciutat creativa..

- Cultura i Regeneració: un model que normalment es caracteritza per les iniciatives bottom-up (de baix a dalt) com a resposta de la comunitat local davant dels buits culturals i demandes d'equipaments socioculturals.

Les diferents estratègies tenen la voluntat d'utilitzar els equipaments culturals sumats a l'espai públic com a eines de cohesió urbana i revitalització del teixit urbà, dins dels processos de regeneració. Tot i així, és important remarcar que alguns models poden comportar processos contraris als desitjats com la gentrificació derivada de les noves dinàmiques que es generen en un barri. Per tant, els models de regeneració urbana des de l'enfoc de la cultura dependrà en gran mesura dels agents que ho produeixen i els seus interessos.

El creixent interès per part de la política, acadèmics i investigadors en considerar la cultura com un dels pilars del desenvolupament sostenible, es va materialitzar amb la creació de l'Agenda 21 per la Cultura, aprovada l'any 2004 a la ciutat de Barcelona per 300 ciutats i governs locals. Un document que contempla la importància de la cultura al mateix nivell que les altres tres dimensions - econòmica, social i mediambiental - del desenvolupament sostenible. L'Agenda 21 per la Cultura, va ser un document que s'utilitza com a referència en els programes culturals a nivell local. Tot i així, l'Agenda 21 per la Cultura, no és exactament una agenda, ja que no estableix compromisos o metes que han de ser aconseguïdes en un determinat període de temps. A més a més, en la tercera Conferència de las Nacions Unides per el Medi Ambient i el Desenvolupament (Rio+20), que va tenir lloc a Rio de Janeiro al 2012, va fracassar la proposta de considerar la cultura com el quart pilar del desenvolupament sostenible. Tot i així, l'Agenda 21 per la Cultura segueix sent un instrument que reivindica el paper de les ciutats en el procés cultural. (Pascual 2005)

L'any 2015, amb l'aprovació dels 17 Objectius de Desenvolupament Sostenible de les nacions Unides (ODS), la comunitat internacional reconeix el paper fonamental que exerceix la cultura en molts del ODS. A partir de la Tercera Conferència de les Nacions Unides sobre l'Habitatge i el Desenvolupament Urbà Sostenible, realitzada a Quito l'any 2016, es constitueix la Nova Agenda Urbana en el context dels ODS, on la cultura té una funció clau. El informe presentat, "Cultura, futur urbà: informe mundial sobre la cultura en el desenvolupament urbà sostenible", estableix la importància de la valoració de les cultures locals, la promoció de les arts i la creativitat i el patrimoni, com a pilars del desenvolupament sostenible. La cultura es la clau pel desenvolupament urbà, ja que sense ella no existirien les ciutats com espais de vida dinàmics. (UNESCO, 2016)

En aquest escenari per aconseguir un desenvolupament sostenible, es necessari que la cultura jugui un paper essencial, ja que contribuirà a la construcció de societats mes inclusives . Això s'aconseguirà, en part, a través de la creació d'infraestructura que estigui arrelada tant a situacions locals com a històriques i al coneixement de les comunitats.

Per tant, l'administració pública ha de reconèixer el paper que exerceix la cultura en les decisions polítiques, les iniciatives econòmiques i financeres i les reformes socials, ja que l'única forma d'avançar és prenent en compte la perspectiva cultura dels pobles, i així atendre les aspiracions i inquietuds de la societat.

Transformar les ciutats no només es tracta de programes i acords que promouen les administracions públiques o les esferes polítiques, es necessari i de gran importància la participació i implicació de tota la població.

4.3.3 Dinàmiques participatives

“Participar significa ‘ser part’ d’alguna cosa, ‘prendre part’ en alguna cosa, ‘tenir part’ en alguna cosa. Es tracta, doncs, d’un acte exercit per un subjecte que està involucrat en un àmbit en què pot prendre decisions”. Per tant, la participació és pot entendre com una manera de propiciar canvis socials, transformant la realitat i afavorint que les persones prenguin consciència del seu paper en aquest procés de transformació.

Existeixen diferents visions de com els habitants poden involucrar-se o participar. L'autor M^aA. Aliò, presenta una classificació en dos grans grups d'estratègies o instruments participatius (veure taula X). Per una banda, els que es contemplen des d'un enfoc més oficial en el que el ciutadà té un paper consultiu. D'altra banda, el plantejament que fa la mateixa ciutadania respecte a la vida pública.

Dinamitzador	Estructures de poder i lideratge polític		Moviments ciutadans
Tipus	Referèndum	Procés participatiu	Reivindicació
	Iniciativa parlamentària		
Instruments	Democràcia directa	Acords entre actors	Assemblea
Dinàmica	Top-down		Bottom-up

Taula 2: Estratègies i instruments participatius. Font: Elaboració pròpia a partir de (Aliò, 2010)

Existeixen diversos motius per defensar la implicació activa de la ciutadania. D'una banda, el canvi cap a ciutats en harmonia amb el seu territori ha de desenvolupar-se de forma paral·lela a un procés de formació de ciutadans i ciutadanes lliures i responsables amb la seva vida i amb l'espai on viuen. Per altre banda, la possibilitat d'impulsar projectes de canvi en aquells llocs on les estructures polítiques i administratives locals no hi arriben. (Bookchin, 1978)

Les dinàmiques participatives estan destinades a ser les encarregades de canviar el model urbà actual, cap a un model més respectuós amb l'entorn, basat en la comunitat i les necessitats reals de la població. En relació al patrimoni, les reivindicacions dels moviments socials, normalment estan vinculades al dret al lloc, com a dret de les persones a mantenir la residència en el lloc on tenen les seves relacions socials; el dret a l'espai públic dotat d'elements que els donin visibilitat i identitat; el dret a l'accés i l'organització col·lectiva i el dret a la identitat col·lectiva. (Harvey, 2013)

4.3.4 Els nous equipaments culturals: Fàbriques de creació i Centres Socioculturals Autogestionats

Els equipaments culturals, de diversa tipologia, són un pilar bàsic per sostenir la pràctica cultural a nivell local i millorar la qualitat de vida d'una societat canviant. López de Aguilera en el manual "Cultura y ciudad" defineix un equipament cultural com un edifici, d'ús comunitari, que disposa d'una determinada dotació i està orientat a la prestació de certs serveis. Un equipament cultural doncs és potencialment un espai de socialització ciutadana, de democratització de la cultura, un contenidor d'activitats, un dinamitzador de l'oferta i la demanda cultural, un element vehicular de la participació ciutadana, un fomentador de la identificació del ciutadà amb el seu territori i un projector de la ciutat cap a l'exterior.

En el cas concret de Barcelona, que va impulsar el sector cultural a partir de l'any 1999 amb la redacció del Pla Estratègic de Cultura. Un pla que feia èmfasis en la necessitat de fer de la cultura un element clau de cohesió social, i per tant, en la necessitat d'espais i nous equipaments. L'any 2006, s'inicia una nova etapa promoguda per l'Institut de Cultura de Barcelona (ICUB) amb el Pla Estratègic de Cultura – Nous Accents'06, que va impulsar el projecte Fàbriques de Creació. L'objectiu era incrementar la xarxa d'equipaments públics de Barcelona que recolzessin la producció cultural a través de la recuperació històrica i patrimonial dels edificis fabrils. Es així com neix una nova tipologia d'equipaments culturals que reutilitza les instal·lacions de les antigues fàbriques de la Barcelona industrial, dotant-les de nous espais per la creació, producció i difusió artística.

Figura 34: Logotip del projecte Fàbriques de Creació de l'Ajuntament de Barcelona. Font: <http://ajuntament.barcelona.cat/fabriquescreacio/>

Martí Manen (2012) senyala que les Fàbriques de Creació "basculen entre el ser un centre d'art, oferint resultats als seus visitants, i un espai per la recerca i desenvolupament. La confluència d'aquests objectius fa necessari replantejar el sentit de la institució cultural així com els seus temps i maneres d'anàlisi". Per tant, no és tracta d'un Centre Cívic – tot i que la seva relació amb l'entorn es imprescindible –, tampoc és un museu o galeria d'art – però pot contenir i funcionar també com a sala expositiva – ni s'ha de confondre tampoc amb les indústries culturals o creatives. Tot i que els conceptes de fàbrica i indústria guarden una relació, en aquest cas, les indústries culturals parteixen d'un model productiu, mercantilitzant la cultura, i per contra, les fàbriques es basen en els processos creatius i l'experimentació artística.

També es important mencionar la definició que presenta un estudi realitzat pel Observatorio Vasco de la Cultura del Gobierno Vasco, publicat l'any 2010: *"Les fàbriques de creació, nascudes en diferents llocs també com a part de la política patrimonial, són eines destacades de les estratègies de proximitat cultural. Cal tenir en compte el paper que juguen a favor de l'expressivitat creativa local. Molts d'aquests espais es caracteritzen pel seu suport als joves creadors perquè puguin desenvolupar les seves propostes creatives, oferint recursos per donar sortida a projectes que d'una altra manera difícilment podrien sortir a la llum. Però més enllà de fer possible la creació i la producció, les fàbriques de creació també juguen un rol determinant en la difusió. Treballen per crear un públic atent als nous llenguatges, sensible a les propostes culturals més innovadores."*

Les fàbriques es consideren espais físics amb un caràcter històric, creatiu i participatiu. Neixen en zones on hi ha una manca d'equipaments i recursos culturals, i normalment en barris perifèrics, històricament industrials i obrers, que han estat al marge del centre de la ciutat i amb una escassa implementació de serveis públics. Moltes de les Fàbriques de Creació de la ciutat de Barcelona tenen el seu origen en moviments artístics i veïnals – Ateneu de 9 Barris, Nau Ivanow, La Escocesa i l'Hangar - que durant anys van consolidar-se com a promotors de la creació artística i exemples de recuperació i reivindicació d'espais abandonats en el territori.

Les Fàbriques de Creació són equipaments públics, per tant, el finançament prové de l'administració, però es tracta d'una gestió descentralitzada, que permet que cada fàbrica defineixi els seu funcionament i objectius, de forma menys rígida. Actualment, el programa compta amb 11 centres de titularitat municipal però amb característiques diferents, ja que cada un dels espais els gestionen entitats artístiques, excepte Fabra i Coats, gestionada 100% per l'Institut de Cultura de Barcelona.

Els Centres Socioculturals Autogestionats són espais alternatius, que també desenvolupen activitats culturals i artístiques però, al marge de programes institucionals. Aquests projectes alternatius d'acció social i cultural, es caracteritzen per l'origen en moviments socials que han sorgit principalment dels carrers i dels barris, de les ciutats, degut al descontent cap a la gestió institucional i les demandes del col·lectius ciutadans. En les últimes dècades els centres socials autogestionats s'han convertit en un referent d'un canvi en la consciència col·lectiva. (Harvey, 2013)

Els Centres Socials Autogestionats són espais que es caracteritzen com a punt de trobada, espais de relació i participació, on es construeixen vincles socials. Iniciatives basades en el compromís social, on els ciutadans gestionen els seus propis projectes. Tots aquests espais tenen en comú que són llocs oberts a la confluència de col·lectius, cultures i expressions socials. Es tracta d'espais que promouen a través d'una democràcia activa i participativa, la transformació de la seva ciutat. En aquest sentit és important que les institucions reconguin i valorin la capacitat ciutadana per gestionar iniciatives i la seva capacitat de transformació. Són projectes socials i econòmics alternatius, amb la intenció de buscar noves formes de viure més justes i respectuoses, amb el medi ambient i amb altres ciutadans. (Harvey, 2013)

Aquestes iniciatives es nodreixen de diferents recursos immaterials de la ciutadania, com, les xarxes de contactes i aliances, la creativitat, la formació, la saviesa i coneixements de la societat. Projectes que volen donar resposta a les demandes socials locals, interactuen amb el seu entorn.

En el present estudi s'han triat cinc casos diferents, dos dels quals s'emmarquen com a Fàbriques de Creació – Nau Ivanow i L'Estruch - i els tres restants, són iniciatives de Centres Socioculturals Autogestionats – Can Batlló, Nau Bostik i Volem la Caserna -.

5 DESENVOLUPAMENT I RESULTATS

En el següent capítol s'analitzen els cinc casos seleccionats per l'àmbit d'estudi. Es tracta de dos iniciatives emmarcades en el projecte de Fabriques de Creació i les tres restants són projectes de recuperació de complexos fabrils gestionats per moviments socials.

5.1 FABRIQUES DE CREACIÓ

5.1.1 Nau Ivanow

Antecedents

La Nau Ivanow és una antiga fàbrica de pintures, “Pinturas Ivanow S.A”, que es troba al barri de la Sagrera, entre els carrer Hondures i Bofarull, en una illa entre l'Avinguda Meridiana, la zona de vies que en el futur ha d'ocupar l'Estació de la Sagrera i el futur Parc de La Sagrera, que unirà Sant Martí i Sant Andreu.

L'any 1959, l'empresari Víctor Ivanow Bauer, fill i nét de militars russos, va encarregar a l'arquitecte Jordi Figueras Anmella els plànols de la fàbrica Pinturas Ivanow S.A, que s'havia d'instal·lar en uns terrenys de la Sagrera. L'edifici s'inaugurà el 1968, i les diferents naus ocupen 3000 m² de superfície. L'estil de la nau encaixa en el racionalisme arquitectònic industrial propi d'aquella època que es basava en elements pràctics i funcionals, i un acabament de l'edifici conformat per una coberta amb volta catalana. (Basiana, 2000)

La fàbrica va produir una gran quantitat de pintura, laques i productes acrílics. El color Ivanow-80 o beix platja es popularitza al ser aplicat al Seat 600. El ràpid creixement de la producció va forçar el trasllat de la fàbrica a la Zona Franca.

Figura 35: Fotografia de la façana de la Nau Ivanow, caracteritzada per la volta catalana que tancava l'edifici. Font: <https://www.nauivanow.com>

Les instal·lacions originals es van llogar a diverses empreses del sector tèxtil, sovint utilitzades com a magatzem, provocant la progressiva degradació de la fàbrica i, a la fi, el seu abandonament a finals dels anys 90.

La nau va estar tancada poc més d'un any, i el 23 de desembre de 1997 l'arquitecte i fotògraf Xavier Basiana va comprar la fàbrica per instal·lar el seu estudi professional i iniciar un centre cultural per la gent del barri de la Sagrera. (Basiana, 2000)

En Xavier Basiana, nascut a Manresa, viu a la Sagrera des de 1970, i fa més de 40 anys que està implicat en el moviment associatiu del barri. Ha estat implicat en una gran diversitat de tasques, a títol personal i relacionades amb l'Associació de Veïns. Va ser un dels impulsors, el 1982, del Tot Sagrera, el butlletí de l'Associació de Veïns, i també va participar activament en diferents reivindicacions veïnals. Les seves fotografies documenten els processos de transformació urbana i arquitectònica de Barcelona en el pas del segle XX i XXI. Moltes d'aquestes fotografies han il·lustrat la transformació del barri de la Sagrera. Actualment lidera la recuperació de la Nau Bostik com a centre autogestionat de creació cultural contemporània.

Característiques organitzatives

Quan la Nau Ivanow va néixer es tractava d'un projecte autogestionat, que a base de jornades de treball amb voluntàries de tot el barri va aconseguir habilitar diferents espais i de mica en mica construint un espai referent al barri. Al començament, la Nau Ivanow era un contenidor, és a dir, no tenia un programa establert ni una línia de treball marcada, l'objectiu era arribar a la gent del barri de la Sagrera i gestionar les diferents activitats que la gent proposava, des de activitats teatrals, performance, fins a batejos i assemblees.

“El primer any les bodes gitanes van finançar la Nau Ivanow”. Es un aspecte anecdòtic però no per això menys important. La Nau Ivanow els primers anys va funcionar com a contenidor i estava obert a totes les iniciatives del barri. (Entrevista Nau Ivanow).

Figura 36: : Façana actual de la Nau Ivanow. Després dels aiguats de 2005 la coberta es va enfonsar i no es va poder recuperar. Font: <https://www.nauivanow.com>

L'Associació Cultural La Nau Ivanow (ACLNI) es va ocupar de la gestió del centre durant els primers 10 anys de funcionament. A partir del 2006 es crea la Fundació Sagrera, integrada per l'Associació de Veïns, la Comissió de Festes, el Consell d'Entitats del barri i altres membres a títol personal, que dotava a la Nau Ivanow d'una personalitat jurídica enfront les institucions públiques. (Tierz, 2013)

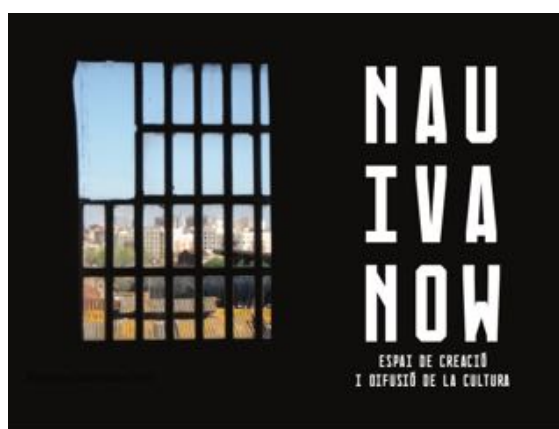

“Com a conseqüència d’una forta tempesta, l’any 2005, la coberta de volta catalana es va fer malbé, i en aquell moment ens vam haver de replantejar moltes coses per tirar endavant la necessària rehabilitació de l’edifici. Es va crear la Fundació Sagrera perquè lideres el projecte, i en Xavier va posar en mans de l’Ajuntament de Barcelona la propietat de l’espai” (Entrevista Nau Ivanow)

Des de l’any 2010 la Nau Ivanow va a passar a formar part del projecte Fàbriques de Creació de l’Institut de Cultura de Barcelona, orientat a dotar els creadors d’equipaments culturals. Xavier Basiana va deixar de ser el director de l’espai i de la Fundació Sagrera, al·legant que, *“amb el projecte ja consolidat, havia arribat el moment d’assumir nous reptes”* (Entrevista Nau Ivanow). David Marín el va substituir al capdavant de la Nau Ivanow.

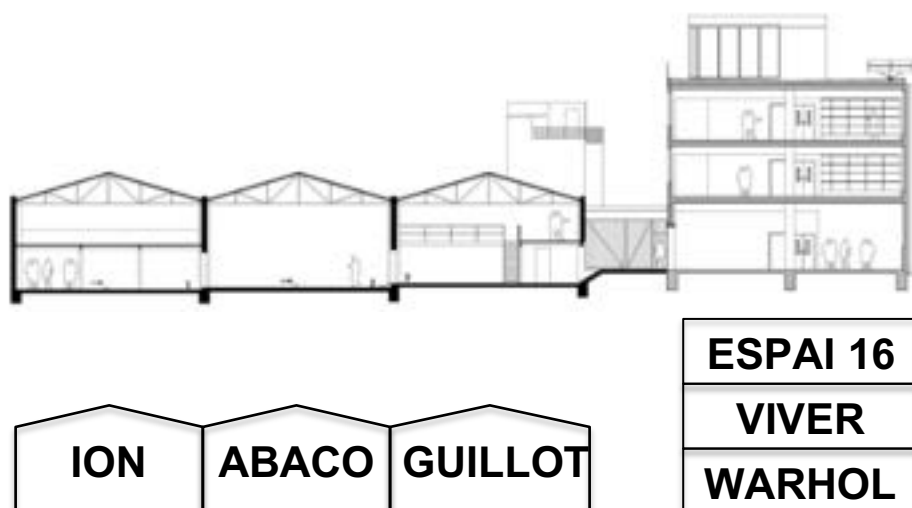
Funció i Activitat

Nau Ivanow neix amb l’objectiu d’apropar la cultura a la ciutadania, proporcionant un espai polivalent que permet desenvolupar diverses activitats i alhora esdevenir un lloc de trobada. La Nau s’autodefineix com un centre de producció artística enfocada a les arts escèniques, funcionant com a plataforma per impulsar projectes artístics especialment de joves creadors. Un espai de residències d’arts escèniques que facilita a les companyies els recursos necessaris perquè puguin crear i desenvolupar-se en llibertat. Al mateix temps fomenta l’intercanvi d’idees i promou el treball col·lectiu mitjançant els espais de treball compartit.

Figura 37: Logotip de l’espai de Creació i Difusió de la Cultura, Nau Ivanow. Font: <https://www.nauivanow.com>

La Nau Ivanow compta amb uns 3000 m² distribuïts en diferents espais, tots caracteritzats per la gran polivalència, la qual cosa permet que es pugui adaptar molt fàcilment a qualsevol proposta i es doni cabuda a la creixent demanda d’espais per a la creació i difusió d’activitats d’àmbit cultural.

Figura 38: Les diferents naus i espais de la Nau Ivanow. Font: Elaboració pròpia i <https://www.nauivanow.com>

El conjunt de projectes i activitats que es duen a terme a la Nau Ivanow està marcat per 3 eixos de treball:

- Creació, per donar cobertura a totes les etapes del procés creatiu, des de la idea inicial i el desenvolupament fins la seva culminació.
  - o Residències
  - o Beca DespertaLab
  - o Companyies residents
- Acompanyament, per fer créixer i donar a conèixer el treball dels creadors, apostant pel treball en xarxa, col·laboració i intercanvi en els diferents espais de creació.
  - o Formació
  - o Viver de creadors (coworking)
  - o Plataforma impulsa't
- Territori, un espai obert on les comunitats que hi viuen els processos creatius i mitjançant la participació en tot el procés.
  - o Col·lectius no professionals de teatre del barri
  - o Espai30

Es important aquest últim eix de treball, ja que *“a mesura que la Nau Ivanow s’ha organitzat més professionalment i ha definit les seves línies de treball en les arts escèniques, ha comportat un canvi en la relació amb la ciutadania local”* (Entrevista Nau Ivanow). De manera que l’Espai30 neix amb l’objectiu de fomentar un punt de trobada pels veïns i veïnes, establint mecanismes de participació i dinamització social i cultural, per aconseguir enriquir la vida associativa i col·lectiva de La Sagrera. D’aquesta manera es contempla la funció social de la nau i la part de caràcter més professional de la Fàbrica de creació.

5.1.2 L’Estruch

Antecedents

Ca l’Estruch és una antiga fàbrica situada al barri de la Creu Alta de Sabadell. La fàbrica es va construir en el 1896 per Rafael Estany. L’edifici era una de les fàbriques de la família Estruch, burgesia industrial de Sabadell.

Els Estruch venien d’Esparreguera – el mas Estruch – però la família es va instal·lar a Sabadell on van crear la seva indústria. Antoni Estruch i Burgés era teixidor d’ofici, però la falta de referències de l’època fan pensar que tenia un negoci modest. Els fills, Joan i Ezequiel Estruch es van dedicar a la llana i els tints. La primera fàbrica d’aprestos de la família Estruch es trobava en un dels antics molins paperers del riu Ripoll. L’any 1900, la secció d’aprestos estava situada al Molí d’en Mornau (o Molí de Ca l’Estruch) i la fàbrica de tints es trobava al nucli urbà de Sabadell, Ca l’Estruch.

Figura 39: Anunci de Fills d’Ezequiel Estruch i Companyia. Font: Cabana, 1994

La indústria Estruch SA al 1912 tenien tres fàbriques, la de tints o fàbrica Estruch, de propietat, la d'acabaments dintre del Vapor Sallarès i la d'aprestos i desmuntatge químic al Molí d'en Mornau. Quan el 1990 aquesta empresa va tancar les instal·lacions ubicades entre els carrers de Lluís i San Isidre, la família Estruch va arribar a un acord amb l'Ajuntament de Sabadell, una part dels terrenys es van cedir per a ús públic, mentre que la resta es va concedir a la promoció d'habitatges. (Cabana, 1994, Benaül, 1994)

La transformació de la ciutat de Sabadell, de caràcter industrial, a incorporar un canvi cap al sector de serveis, va implicar la necessitat de donar un ús diferent a una gran quantitat d'equipaments que formen part del patrimoni industrial de la ciutat. Així, Ca l'Estruch va passar a ser propietat de l'Ajuntament l'any 1991 i després de la restauració del recinte fabril, es va convertir en un centre de Producció i creació artística inaugurat l'any 1995 adoptant el nom de L'Estruch. Aquell mateix any es van obrir 7 sales dedicades a l'assaig i producció, i més tard al 1998, es van obrir dues sales més i 3 bucs d'assaig musical. L'any 2002 es va obrir el teatre amb 190 localitats per la difusió artística. L'any 2007 es van inaugurar nous espais com tallers per la creació d'arts visuals i una sala d'exposicions. (Cabana, 1994; Rodríguez 2015)

Figura 40: Fotografies del recinte l'Estruch, Sabadell. Font: Elaboració pròpia.

“El naixement de L'Estruch com a fàbrica de creació s'emmarca en el projecte del Mapa Cultural de Sabadell engegat per Pere Vidal l'any 1995. Es tractava d'un estudi dels diversos espais que havien perdut el seu us fabril – valorant el cost de la seva rehabilitació – i una diagnosi de la situació cultural de la ciutat. L'Estruch sorgeix com un recurs per a les companyies i la gent amb inquietuds escèniques de Sabadell. La transformació de l'espai va ser gradual”. (Entrevista L'Estruch)

La oferta de residències va començar a la Nau de Llevant. Set anys més tard, es va condicionar la Nau del Nord per tal de fer-ne un teatre i un gran espai d'assaig i taller d'escenografies. Entre els anys 2005 i 2007 es rehabilita la Nau del Sud per a les arts visuals i el 2009 es fa créixer la Nau de Llevant amb la sala multimèdia i el MèdiaLab. El bar s'inaugura el 2010, amb una agenda pròpia d'activitats.

Al final de 2014, es fa l'ampliació dels allotjaments fins a catorze places i es planta la carpa de circ de La Vela. *“Amb la incorporació de La Vela, l'Estruch es posiciona com un dels centres de creació més transversals i multidisciplinaris. Es tracta d'un centre ple de professionals del món de l'art i la cultura que hi fan de tot” (Entrevista L'Estruch)*

Característiques organitzatives

L'Estruch és totalment depenent econòmicament de l'Ajuntament. Es considera part del Departament de Cultura, on hi ha una persona que coordina l'espai, a més de tenir un director propi. Al ser administració pública les decisions no poder ser preses independentment de l'opinió del Departament.

La compensació econòmica que s'arriba a cobrar pels serveis que presta és merament per cobrir costos, ja que el lloguer, el material i les places en dormitoris per residències són cedides. Existeixen dues grans estructures dins d'aquesta organització: l'Estruch d'una banda, que acull les arts visuals, el teatre i el circ; i també la cessió de la part de l'àrea tecnologia i l'espai de co-working que estan gestionat per una empresa externa però dins de l'Estruch. *“Dins de l'espai també hi ha un bar que es regeix per una empresa externa, però té un conveni on s'especifica que, en estar prop d'un centre de creació, han de tenir un programa cultural i preus adaptats”.* (Entrevista L'Estruch)

Funció i Activitats

L'Estruch és una fàbrica dedicada a la creació, producció, difusió i formació artística contemporània en les arts escèniques i les tecnologies audiovisuals. Com a centre de producció escènica, s'ha especialitzat en les arts en viu a partir del projecte de residències artístiques i, per facilitar els recursos necessaris a moltes de les companyies locals juntament amb altres col·lectius que provenen d'arreu del territori català, espanyol i fins i tot d'àmbit europeu. Les residències artístiques funcionen a partir de convocatòries i es realitza acompanyament durant tot el període de creació fins a exposició del projecte artístic.

Figura 41: Logotip de la Fàbrica de Creació de les Arts en Viu, L'Estruch.
Font: <http://lestruch.sabadell.cat/>

El projecte s'organitza en cinc àrees de treball:

- EscenaEstruch: arts escèniques
- NauEstruch: arts visuals i performance
- MediaEstruch: noves tecnologies
- EstruchMusic: music
- Programa educatiu: activitats socioculturals

Es tracta d'un espai que permet la convergència entre els col·lectius amateurs i professionals, posant-los en contacte i això els permet interaccionar i aprendre les uns de les altres.

5.2 NOUS USOS

5.2.1 Can Batlló

Antecedents

Can Batlló és un recinte industrial de 9 hectàrees situat al barri de la Bordeta, entre el carrer de la Constitució i la Gran Vía, i data de l'any 1880. Un barri vinculat al desenvolupament de la industrialització, essent un dels nuclis tèxtils més importants de Barcelona, i juntament amb el Vapor Vell i el Vapor Nou – l'Espanya Industrial – constituïen els motors econòmics que van dinamitzar la transformació urbana de Sants a finals del segle XIX.(La Col)

L'industrial Joan Batlló va adquirir els terrenys, per instal·lar una nova fàbrica tèxtil, a l'advocat Felix Vives i Amat el gener de 1878, on hi havia la finca de Can Mangala, a tocar amb el Canal de la Infanta, aspecte molt important per la disponibilitat d'aigua i la possibilitat de dipositar les aigües residuals. Al març del mateix any 1878, l'enginyer Juan Antonio Molinero signava el projecte de construcció de la fàbrica i es posa en funcionament un any després. Can Batlló, Fábrica de Hilados y Tejidos de Algodón, Blanqueo, estampados y aprestos, 10 anys més tard tenia vora un miler de treballadores. (Cabana 1992;Dalmau, 2014)

La fàbrica ocupava inicialment tenia un sol edifici i la xemeneia per la maquina de vapor. L'augment de la producció i la introducció de l'estampació i els generes de punt dins de les seves activitats va fer que es construïssin noves naus, una nova xemeneia i una torre d'aigües. (Cabana 1992) Can Batlló es va convertir en un recinte que és avui exemple del fenomen fabril de Catalunya: un enorme complex que permetia seguir tot el procés de producció del tèxtil, des de l'entrada del cotó sense tractar fins als teixits que ja sortien tenyits.

Quan morí Joan Batlló, els seus nebots es van fer càrrec de la fàbrica, en la mateixa línia de funcionament fins a la Guerra Civil. Amb la revolució social que a Barcelona va procedir la derrota del feixisme el juliol de 1936 Can Batlló va ser col·lectivitzada i va passar a ser controlada pels obrers. Però després d'aquest parèntesi autogestionari la instauració del franquisme, els germans Álvaro i Julio Muñoz Ramonet (financers enriquits gràcies als seus vincles amb la dictadura) van adquirir la propietat del recinte. (Muñoz, 2003)

Durant la dècada del 1960 esclata la crisi tèxtil i l'any 1964 es va tancar la producció tèxtil, fet que els Muñoz van aprofitar per reconvertir la fàbrica en una mena de polígon industrial, que albergava magatzems i tallers, llogats a diferents empreses. (Castro-Coma et al. 2011).

En el cielo manda Dios y en La Bordeta los Muñoz. L'anterior frase popular explica en poques paraules la importància i poder dels germans Muñoz al barri de la Bordeta. (Entrevista Can Batlló)

Després de convertir-se en un polígon industrial integrat per petites i mitjanes empreses, l'any 1976 el terreny va ser requalificat pel Pla general Metropolità, amb l'objectiu d'expulsar la indústria de la ciutat i destinar-ho a residències, equipaments i zones verdes. Com passava el temps i com ni la immobiliària Gaudir (propietària dels terrenys i immobiliària de les hereves de Julio Muñoz Ramonet) , ni les institucions governamentals iniciaven el projecte, es va crear la plataforma ciutadana "Can Batlló és pel barri" on es lluita per què la transformació de l'espai es faci realitat. A mitjans de 2009, els veïns i veïnes del barri s'organitzen i plantegen un ultimàtum: "Tic Tac Can Batlló": si les obres de transformació del recinte no s'iniciaven el juny del 2011, ells mateixos s'encarregarien de remodelar-lo i gestionar-lo.

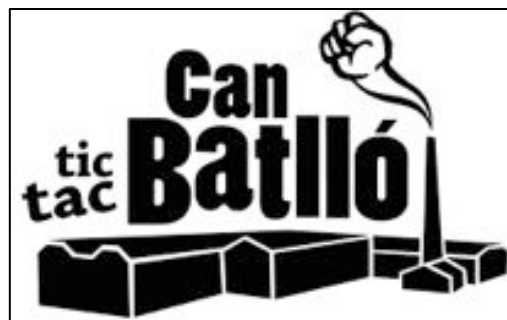

Figura 42: Logotip utilitzat durant la campanya reivindicativa per entrar al Bloc 11 del Recinte de Can Batlló. Font: <https://www.canbatllo.org>

Dos dies abans del final del termini plantejat pels veïns i veïnes, la propietat, a través d'un conveni amb l'ajuntament, degut a la pressió social i l'alta repercussió mediàtica, cedeix una de les naus del recinte per evitar que sigui ocupat de forma il·legal. (Entrevista Can Batlló)

Figura 43: A l'esquerra, imatge de l'entrada multitudinària al Bloc 11. A la dreta, primera assemblea al Bloc 11, l'endemà mateix de l'entrada a Can Batlló. Era l'inici del procés d'autogestió veïnal de l'espai, 12 de juny de 2011. Font: La Col, 2013.

Actualment el recinte industrial de Can Batlló es un espai autogestionat per la comunitat de veïns i veïnes de la Bordeta. Treballen de forma cooperativa en diferents equipaments i activitats.

Característiques organitzatives

Can Batlló neix de la voluntat i autogestió del veïnat del barri de La Bordeta i Sants, ja des d'un inici, amb la campanya del Tic Tac, totes les activitats, xerrades, assemblees són organitzades per les veïnes de forma voluntària, començant amb un grup de 20 persones i durant els dos anys i mig de campanya, es transformen en 250, totes elles autoorganitzades. (Entrevista Can Batlló)

Després de la transició de la fase reivindicativa, es va passar a la fase constructiva, i es definia l'espai com un equipament autogestionat amb voluntat d'autofinçar la seva activitat. Les comissions es transformaven d'acord amb les noves necessitats i queden constituïdes les d'Activitats, Biblioteca, Disseny de l'Espai, Difusió, Negociació, Reivindicació, Manteniment i Infraestructures, i Model de Gestió. Es van apuntar a les comissions una vuitantena de persones.

Un fet important es que el capital humà que dona vida a la iniciativa és molt heterogeni, per edats, procedència ideològica o la trajectòria social, i aquets fet es manifesta com a una de les grans forces del projecte de Can Batlló, ja que l'arrela a la realitat i a la quotidianitat, el que li dona credibilitat i legitimitat, i el que el fa atractiu per tothom.

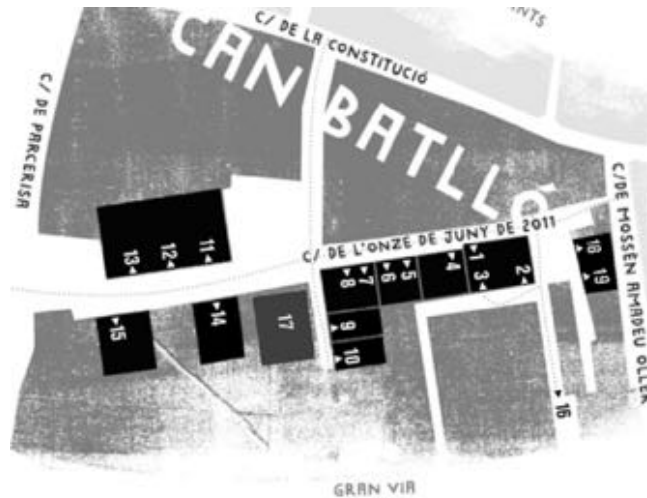
Figura 44: Organigrama de les diferents Comissions, Grups de Treball i projectes de Can Batlló. Font: <https://www.canbatllo.org>

“A Can Batlló, ens auto-autofinancem. Els recursos econòmics principalment sorgeixen del Bar de Can Batlló i de festes o actes comunitaris; una part també prové d’ajuts o beques i petites donacions. La gran majoria de tallers i activitats són de taquilla inversa, és a dir, es tracta de que la gent amb un exercici de responsabilitat valori com consideri la utilització de l’espai o l’activitat.” (Entrevista Can Batlló)

Respecte el disseny de l'espai i la rehabilitació de les naus, és important fer referència en que tots els materials que s'utilitzen en la recuperació de l'espai segueix la lògica del reaprofitament i l'autoconstrucció, amb la qual cosa es redueixen residus i part del pressupost. Aquest any sorgeix la Comissió de Treball Remunerat, que està estudiant el poder remunerar el temps dedicat per persones que donen vida a Can Batlló. Els objectius d'aquesta comissió es basen en els valors de l'economia social.

El recinte de Can Batllo s'ha convertit en un equipament d'ús i gestió col·lectiva, obert i gestionat directament per veïns i veïnes. Actualment implica a més de 300 persones i molts projectes i activitats. Can Batlló funciona amb Assemblea General, però des del principi es treballa a partir de Comissions de Treball, Grups de Treball i Projectes. Les comissions són els

que donen vida i gestionen Can Batlló, mentre que els grups de treball es consideren com a comissions transversals, que involucren a totes les comissions, però tenen un inici i un final.

Figura 45: Espais del recinte de Can Batlló. 1.Espai de trobada/bar; 2.Auditori de Can Batlló; 3.Biblioteca Popular Josep Pons; 4.Nau 69; 5.Taller d'infraestructures: amb veïns i veïnes i professionals dels oficis de metal·listeria, fusteria, electricitat, fontaneria i obra. Part del material i eines son en préstec o donacions del veïnat; 6.Fusteria col·lectiva; 7.Impremta col·lectiva; 8.Arts Can Batlló; 9.Centre de documentació; 10.Taller de cervesa artesanal; 11.Espai arts escèniques i circ. 12.La Nau Espai familiar espai de trobada i joc per a infants de 0 a 6 anys i les seves famílies; 13. Mobilitat Can Batlló: autoreparació de vehicles, cotxes motes, bicicletes, cadires de roda.; 14.Zona de gossos;15. Horts comunitaris; 16. Coòpolis: Ateneu Cooperatiu de Barcelona; 17. Zona esportiva; 18. La garrofera de sants – Cooperativa ecològica autogestionada; 19. La capella, espai exposició. Font: <https://www.canbatllo.org>

La rellevància d'aquesta experiència no és només pel canvi jurídic de titularitat del seu ús – passant de privat a públic – sinó per l'estratègia de lluitar i reivindicació veïnal que s'ha desenvolupat i que ha aconseguit aquest espai. També representa un cas rellevant el propi model de gestió interna regit pels principis de l'autonomia, l'economia social, la cooperació i democràcia organitzativa

Funció i Activitats

Actualment a Can Batlló ha aconseguit la cessió de diversos espais, dedicats a usos molt diversos en funció dels projectes presentats pel veïnat i de manera horitzontal i assembleària. La Biblioteca Popular Josep Pons, una espai de trobada i bar; un auditori amb capacitat de 400 persones, un centre de documentació de moviment socials en el que participa la cooperativa La Ciutat Invisible. També hi han habilitades sales per diferents usos: un rocòdrom, un espai d'exposicions, tallers diversos (fusteria, cervesa artesana, mobilitat, impremta, etc.). També trobem La Borda, una cooperativa d'habitatge en cessió d'ús; Coòpolis un viver de cooperatives d'economia social i, Arcàdia, una escola alternativa. (La Col, 2013)

Figura 46: Senyalització de ls diferents espais i activitats de Can Batlló. Font: Elaboració pròpia.

5.2.2 Nau Bostik

Antecedents

La Nau Bostik és una antiga fàbrica d'adhesius, que es troba al barri de La Sagrera, al costat del Pont del Treball Digne i amb accés pel carrer Ferran Turné. Un recinte de 5000 m² que va acollir la multinacional nord-americana The Boston Blacking Company, adhesius per a calçat. L'empresa, originària de Massachusetts, es va fundar el 1889 i va arribar a Espanya com a Bostik l'any 1923, en un període d'exposició i internacionalització. La seva presència a Catalunya, ininterrompuda des del 1923, va agafar forta embranzida en començar la dècada de 1960.

L'any 2002, Barcelona presenta el projecte urbanístic de La Sagrera per l'arribada de l'AVE i tots els edificis adjacents a l'estació son adquirits per diferents promotors immobiliaris per ser transformades en un futur en habitatges i espai públic.

L'empresa Bostik S.A abandona el recinte industrial de la Sagrera l'any 2006, i trasllada les seves instal·lacions a Rubí. Des llavors algunes de les naus han ubicat petites empreses i tallers. Degut a les diferents afectacions al territori per les obres de la nova estació ferroviària, l'edifici fabril va quedar afectat i va comportar que les petites empreses que hi ubicava es traslladessin a altres indrets. Amb l'arribada de la crisi, 2008, el projecte de La Sagrera queda paralitzat i els diferents espais queden abandonats amb el conseqüent deteriorament de l'edifici, que en diverses ocasions ha sofert actes de vandalisme, robatoris.

El recinte industrial va estar abandonat durant uns 10 anys, fins que l'arquitecte i fotògraf, Xavier Basiana l'any 2015, després de deixar la Nau Ivanow – cedida a l'Ajuntament de Barcelona i introduïda en el programa de Fàbriques de Creació – té ganes d'iniciar un nou projecte. Xavier Basiana, veí de La Sagrera, ja l'hi tenia l'ull posat al recinte fabril que portava 10 anys abandonat. Xavier investigà qui era la propietària del terrenys i quina idea de futur es plantejava per la fàbrica. El sòl era propietat de la promotora La Llave de Oro, que tenia projectat en un futur – quan finalitzés les obres de l'estació de l'AVE - l'enderroc de l'edifici per construir una zona verda i habitatges.

La Inmobiliària va arribar a un acord amb Xavier Basiana, en que es realitzaria una cessió d'us mentre aquell edifici estigués en peu i es realitzarien activitats culturals. Tot i l'acord, la lluita per la conservació d'aquest espai tenia un objectiu més profund, la Nau Bostik és la última fàbrica industrial que queda en peu al barri de la Sagrera, per la qual cosa la motivació per tirar endavant el projecte era protegir un espai que forma part de la identitat dels veïns i veïnes del barri.

Figura 47: Imatge panoràmica de la fàbrica Nau Ivanow. Font: Elaboració pròpia.

Actualment el projecte de la Nau Bostik, amb 3 anys de vida, s'ha convertit en un referent en un espai cultural amb una gestió comunitària.

Característiques organitzatives

En un principi la direcció de la Nau Bostik i l'assignació d'espais per a les diferents propostes, així com l'avaluació supervisió correspon a l'empresa Vers Art, dirigida per Xavier Basiana i formada per un grup de 15 persones que estan involucrades en el projecte. El grup dissenya i coordina la gestió de l'equipament, buscant les millors formules que duguin a l'adaptació i rehabilitació de l'edifici per a nous usos i vetllant per aconseguir la integració i participació del veïnat i col·lectius de La Sagrera.

Figura 48: Logotip de l'Espai de Creació i Difusió de la Cultura Nau Bostik. Font: <http://naubostik.com/>

Durant el primer any es van organitzar jornades de neteja i, voluntaris de tot el barri, molts d'ells jubilats, s'acostaven tots els dimecres a recuperar diferents espais del recinte fabril. A més a més, el primer que es va fer va ser contactar amb els antics treballadors de la fàbrica perquè expliquessin com era la vida a la Bostik 20 anys enrere. (Entrevista Nau Bostik) Aquest aspecte es de gran importància perquè durant la Jornada de Portes Obertes que es va fer uns mesos després de mesos de neteja, amb un grup amateur de teatre del barri es va fer una visita guiada teatralitzada per tota la fàbrica.

Després de 3 anys la Nau Bostik ha crescut exponencialment i en múltiples direccions. La gran quantitat i varietat de propostes i projectes que reben a diari s'ha materialitzat en una onada d'esvaniments i activitats, consolidant l'espai com a referent en la creació en el teixit social del barri i de la ciutat. *“Actualment tenim l'objectiu de créixer de forma sostenible, s'ha de créixer en recursos humans, organitzatius. Però hem de buscar una manera per organitzar i gestionar la Bostik, que sigui compatible i segueixi mantenint la flexibilitat que ens caracteritza. No ens volem tornar buròcrates o polítics en el sentit més administratiu de la paraula.”* (Entrevista Nau Bostik)

Respecte el finançament del projecte, el primer any es va llançar la campanya #RecuperemLaBostik amb l'objectiu de condicionar els espais i homologar-los a la legalitat municipal a partir d'un crowdfunding. *“Gràcies als contactes de Xavier, s'han rebut generoses donacions de materials i recursos per poder equipar el local amb projectes, il·luminació, mobiliari, etc. I mitjançant la plataforma de financiació Verkami vam aconseguir prop de 20.000€ per poder arreglar i equipar la fàbrica.”* (Entrevista Nau Bostik)

Figura 49: Logotip per la campanya de financiació Verkami. Font: <http://naubostik.com/>

A partir de les diferents activitats que es realitzen com les fires d'art o lloguers d'espais, es reinverteixen els recursos en la fàbrica. El coworking d'artistes que paga una quota, la barra de bar i fins i tot la utilització d'espai pel món de la publicitat (gravacions d'anuncis, series de televisió, etc) - degut a que el caràcter industrial està molt buscat – són les diferents maneres que actualment utilitza la Nau Bostik pel seu finançament.

Funció i Activitats

La Nau Bostik és caracteritzada per la flexibilitat d'activitats i usos de l'espai. Concerts, exposicions, fires, reunions de veïns, etc, la Bostik es capaç d'albergar qualsevol tipus d'esdeveniment. No obstant això, malgrat tenir una constant activitat i varietat d'esdeveniments, el projecte té un objectiu de futur clar: la fàbrica vol oferir unes instal·lacions adaptades a esdeveniments artístics i de creació.

Els criteris per la programació d'activitats en els diferents espais es segons la necessitat sociocultural, interès de servei per al veïnat i l'entorn, innovació i qualitat de propostes. És important destacar que la gestió i desenvolupament de les diferents activitats que s'hi duen a terme es responsabilitat de les entitats o persones que presentin la proposta, de manera que existeix un funcionament molt més autònom.

La realitat és que la ciutadania necessita espais culturals, i són el propi veïnat que s'acosta i et planteja una necessitat o un projecte. Tenir un lloc de trobada - per aniversaris, dinars, bodes, trobades d'empresa, conferències - és important per recuperar el sentit de comunitat i pertinença al barri, amb l'objectiu de recuperar l'esperit col·lectiu. (Entrevista Nau Bostik)

Figura 50: Plànol dels diferents espais de la Nau Bostik. Font: Proporcionat per Xavier Basiana i Jorge Sanchez, després de l'entrevista.

5.2.3 Volem La Caserna

Antecedents

La Caserna de la Guàrdia Civil de Sabadell es va construir com a conseqüència de la Setmana Tràgica, que va tenir lloc entre el 26 i 31 de juliol de 1909. A principis del segle XX, Sabadell era una ciutat industrial d'uns 30.000 habitants i amb un moviment obrer fort i actiu. Durant els dies de revolta els treballadors van prendre el control de la ciutat, assaltant jutjats i ajuntament, cremant l'església de Sant Felix i, fins i tot, proclamant la República federal i social. La insurrecció va ser aturada amb una contundent intervenció de l'exèrcit, que va exercir repressió sobre la ciutadania. Després dels esdeveniments de la Setmana Tràgica, la burgesia local es va adonar que necessitaven una força policial preparada per enfrontar-se a una majoria obrera. És per això, que van decidir apostar per la construcció d'una caserna de la Guàrdia Civil. Fins al moment, l'institut armat tenia una presència molt reduïda a la ciutat. (Castells, 1978)

Els tràmits van començar el mateix any de 1909. El disseny va ser encarregat a l'arquitecte modernista Juli Batlle i Arús (1864 – 1928). Es va triar un solar que ocupava tota una illa formada per la Gran Via, carrer Vilarrúbias, plaça del Taulí i carrer del Taulí, on havia estat l'antic Cementiri de Sabadell. L'Ajuntament es va comprometre a assumir la meitat del cost, mentre que la resta es va finançar per la burgesia de Sabadell, grans industrials de la ciutat, i el Banc, Caixa de Sabadell i la companyia de gas La Energia. Ja des d'un inici, la construcció del edifici es va veure envoltada per un escàndol de corrupció amb la compra dels terrenys on està ubicada la Caserna. Finalment, la Caserna fou inaugurada el juliol de 1913. (Casamartina, 2011)

El conjunt ocupada una parcel·la de 9212 m² i està format per uns blocs construïts per ubicar els habitatges dels guàrdies civils i pel recinte on hi ha les dependències de la caserna, disposades entorn d'un pati interior.

Figura 51: A l'esquerra, postal de l'antiga Caserna de la Guàrdia Civil. A la dreta, Imatge de la Caserna de la Guàrdia Civil durant el seu funcionament. Font: <http://www.volemlacaserna.com/>

“Des de fora tenia un aspecte amenaçant i protector; i des de dins un lloc per viure de forma molt senzilla per fer-hi entrenaments (...) L'espai més agradable i estèticament més interessant és el pati i les tres façanes d'habitatges que hi donen, d'una austeritat absoluta, en la línia de les construccions industrials”. Josep Casamartina (historiador)

Des de la seva inauguració fins a l'any 1942, quan va ser convertida en acadèmia del cos armat, fou el pol de la repressió obrera a la ciutat del Vallès. Primer en la vaga revolucionària de l'any 17, que va deixar tretze morts. Posteriorment, continuaria amb el seu propòsit repressor durant l'època del pistolisme (1920-1923) i la dictadura de Primo de Rivera (1923-1930).

L'any 1942, ja en plena dictadura franquista, la Caserna va ser reconvertida en acadèmia de la Guàrdia Civil, deixant d'exercir el seu paper repressor. La funció de la Caserna com a acadèmia va allargar-se fins al 1997. (Benaül, 1994)

La Caserna havia de ser retornada al patrimoni municipal en el moment en que la Guàrdia Civil deixés de fer-ne ús, tal i com es va establir en el Ple Municipal del 9 de març de 1928. En virtut d'aquest acord, l'11 de juny de 1998, l'alcalde del moment, Antoni Farrés, va signar un conveni amb el director general de la Guàrdia Civil, Santiago López Valdivieso, del Partit Popular, en el qual acordaven el retorn de la Caserna a la ciutat. Així, el 2 de juny de 1999, el Registre de la Propietat número 2 de Sabadell incloïa l'edifici com a patrimoni municipal, amb l'Ajuntament de Sabadell com a propietari.

L'any 2000, el nou alcalde del municipi de Sabadell, Manuel Bustos i López Valdivieso signen una pròrroga d'ús de l'edifici per part de la Guàrdia Civil mentre no es fes servir per altres finalitats. Es volia convertir l'antiga caserna en un Parc de Salut, un espai destinat a la investigació i la innovació tecnològica, aprofitant la proximitat de l'Hospital Parc Taulí.

Figura 52: Imatges de l'ocupació de l'antiga Caserna de la Guàrdia Civil. Font: <http://www.elpuntavui.cat>

L'any 2004, el govern municipal va aprovar la segregació de 1700 m² a les cavalleries de la caserna, per a la construcció d'habitatges de renda lliure amb un valor estimat d'11 milions d'euros. Aquets fet va provocar la impugnació del conveni per part del Ministeri de l'Interior, sota la titularitat d'Alfredo Pérez Rubalcaba (PSOE), i la signatura d'un nou conveni l'any 2006. Aquest nou acord, aprovat per decret d'alcaldia, establia que l'Ajuntament pagaria 3 milions d'euros, en concepte de compensació, i cediria 5000 m² de terreny municipal a la Guàrdia Civil per ubicar les dependències del cos de seguretat. L'oposició municipal no ho va acceptar i va presentar un contenciós administratiu l'any 2007.

Un any després, el 2008, en el Ple municipal va aprovar suspendre el conveni signat amb el Ministeri d'Interior perquè s'entén que l'equipament és de titularitat municipal fruit del conveni firmat el 1998. Les obres de construcció d'habitatges es van aturar, però, el conflicte continua vigent i l'edifici pateix una progressiva degradació.

Característiques organitzatives

Malgrat el procediment per l'actual govern d'esquerres de l'Ajuntament de Sabadell per recupera l'antiga caserna de la Guàrdia Civil, el teixit associatiu de la ciutat de Sabadell cansat d'esperar, i la plataforma Volem la Caserna! El 9 de Juny de 2017 ocupen l'edifici abandonat. Mitjançant un comunicat, el col·lectiu reivindicava que "l'espai havia de ser per la ciutat de Sabadell i que de manera participativa els sabadellencs han de decidir quins usos han de tenir". L'ocupació en un inici era simbòlica i oberta a la participació veïnal per reivindicar-ne la recuperació com equipament de la ciutat.

Quan es va entrar a la Caserna i es va veure l'espai amb tantes possibilitats, la plataforma juntament amb altres entitats com la Plataforma d'Afectats per la Hipoteca (PAH) de Sabadell, es van comprometre a treballar per obrir l'espai al públic. Així que després d'unes setmanes de neteja i adequació d'algunes de les habitacions i el pati, juntament amb un informe tècnic de seguretat de l'edifici, organitzen una Jornada de Portes Obertes. Es van organitzar activitats durant tot el dia, un dinar popular, una visita teatralitzada per l'espai i xerrades amb altres col·lectius i projectes similars com, Can Batlló de Barcelona, Can Santpere de Premià de Mar o El Konvent a Berga.

Figura 53: Logotip del Centre Sociocultural Autogestionat Volem la Caserna. Font: <http://www.volem lacaserna.com/>

En l'actualitat l'antiga Caserna de la Guàrdia Civil s'autodefineix com un espai autogestionat, que té com a objectiu esdevenir un punt de trobada intergeneracional, un motor d'alternatives culturals, un suport per al teixit associatiu del barri. La plataforma funciona amb Assemblea General però ja des d'un principi treballen a partir de Comissions i projectes.

Es tracta d'un projecte molt jove, en el qual conviuen una gran diversitat de persones que comparteixen valors i ideals, però això no treu que de forma individual cada persona tingui uns objectius o una idea del projecte, a més a més la gent que forma part del col·lectiu la gran majoria no es coneixia abans d'entrar a l'antiga Caserna. Es per això que es un procés molt lent i es necessari la implicació de totes.

En la entrevista realitzada al col·lectiu totes coincidien en que *"el model assembleari i la democràcia participativa són les eines més importats per arribar a un consens i assentar les bases de la iniciativa, però actualment encara hem de seguir definint el col·lectiu, quines accions i usos acull la Caserna"*.

Figura 54: Cartell de la Jornada de portes obertes. Font: <http://www.volem lacaserna.com/>

Al inici del projecte es va redactar un document per establir en línies generals els objectius de la iniciativa basats en diferents marcs d'actuació dins de l'espai i el impacte cap al barri i la ciutat de Sabadell. Una iniciativa que vol ser exemple d'acció comunitària, que vol posar a disposició les infraestructures i recursos de la caserna a la ciutat. Una iniciativa que també fomenti la participació ciutadana i veïnal, potenciant la creació i consolidació de xarxes d'acció comunitària i generant espais de trobada. Essent una eina enfront els problemes quotidians de la ciutat, davant la disminució o empitjorament dels drets socials, com per exemple, l'ús per part del col·lectiu PAH Sabadell. Un espai de protagonisme ciutadà on són les pròpies veïnes les que proposen activitats, decideixen com es gestionen i es responsabilitzen.

“Amb l'anterior document i un pressupost de materials per arreglar alguns dels espais de la Caserna, es va presentar en els processos participatius de l'Ajuntament de Sabadell. Es van aconseguir 2000€ que es van invertir en il·luminació, pintura, etc., una ajuda econòmica per adequar l'espai” (Entrevista Volem la Caserna). Gràcies a la donació de materials de la gent que forma part del col·lectiu s'ha pogut equipar diferents zones de la Caserna i fins i tot a principis de l'estiu 2018 van inaugurar El Bar, el qual es una activitat que genera l'entrada de recursos econòmics pel recinte. També aconsegueixen financiació a partir de la creació de fires d'art.

“En la gran majoria de fires d'art, un artista ha de pagar un preu molt alt per posar la seva paradeta. Nosaltres oferim per un preu molt simbòlic un espai perquè els artistes tinguin la oportunitat de participar en una fira i conèixer a altres artistes de la ciutat.” (Entrevista Volem La Caserna

Funció i Activitats

Amb poc menys d'un any de vida el projecte s'ha convertit en un espai obert a la ciutat i compartit. Actualment hi ha establerts diferents projectes i diversos col·lectius: Autogestió PAH Sabadell, Sabacirc, Teler cooperatiu, Ludoteca, Futbol mixt, Lliura (col·lectiu d'artistes), Progat Sabadell, Art del Ferro. A més a més també es cedeix l'espai a totes aquelles entitats i associacions que en moments puntuals o periòdics necessiten un lloc on reunir-se, realitzar actes o bé desenvolupar les seves activitats. També s'utilitza per realitzar assemblees, conferències o reunions de gran format.

El projecte de Futbol mixt és un projecte molt recent que es basa en l'esport com a eina de integració i empoderament. Destaca el fet que l'entrenador de l'equip de nens i nenes de 6 a 12 anys, és l'Oleguer Presas, exfutbolista del FC Barcelona i l'Ajax, entre d'altres, amb un ampli recorregut. Presas, nascut a Sabadell sempre ha estat vinculat als moviments socials de la ciutat, i el projecte s'emmarca en l'autogestió i la idea de crear un club en el qual l'esport estigui a l'abast de tothom, lliure de sexisme i de racisme, capaç de generar vincles de companyia i treball en equip, allunyat del concepte de competitivitat del futbol actual.

“Els projectes i espais per a nens i nenes donen vida a la Caserna”. En aquest sentit, consideren que les accions pensades per infants i joves són de les més importants per fer sostenible en el temps iniciatives com aquesta.

Figura 55: Cartell del projecte de Futbol mixt.
Font: <http://www.volemlacaserma.com/>

5.3 COMPARATIVA DELS CASOS D'ESTUDI

Per analitzar els casos estudiats e identificar elements d'èxits, problemàtiques, s'han reconegut una sèrie de categories que han de permetre categoritzar, caracteritzar i comparar cada cas. Aquestes categories sorgeixen d'aquest treball previ de revisió documental i de les entrevistes realitzades que han contribuït a comprendre les dinàmiques i els processos de cada cas.

Es generen unes categories per poder classificar-los segons els següents àmbits: Els Antecedents, la Dinàmica Soci-Territorial, el Funcionament i l' Acció.

Antecedents	Dinàmica Soci-Territorial	Funcionament	Acció
Origen	Tipus d'equipament	Relació amb l'administració	Tipus d'activitats
Valor patrimonial	Impacte en el teixit social	Tipus de finançament	Volum d'usuaris

Taula 3: Categories tipològiques per classificar les diferents iniciatives. Font: Elaboració pròpia.

Antecedents

Classificació de cada iniciativa en funció de 2 paràmetres. Per una banda, l'origen del projecte, és a dir, qui o quins han estat els actors dinamitzadors de les propostes i quina vinculació tenen amb el barri. Es diferenciaren tres tipus d'actors:

- Moviments veïnals: caracteritzats per un alt grau de cohesió social i una implicació elevada en les necessitats de seu entorn.
- Col·lectius artístics: implicats de forma activa en la investigació de noves estratègies utilitzant la cultura com a eina de transformació social.
- Administració: les estructures governamentals que busquen formules per solucionar les necessitats i problemàtiques en relació als equipaments de les ciutats.

Per altre banda, es realitza també una classificació de segons la tipologia d'edificis patrimonials.

Dinàmica Soci-Territorial

S'estableixen unes característiques en funció de 2 paràmetres. La tipologia d'equipaments, ja sigui de de barri o de ciutat; i el impacte en el teixit social o el nivell d'influència i integració al barri. Per una banda s'ha de considerar la relació entre el territori i la iniciativa és especialment rellevant, ja que molts casos l'apropiació d'espais està lligat a les condicions socials i històriques. Per altra banda, la permeabilitat al recinte juga un paper important en el impacte amb el teixit social, i en aquest sentit les estratègies comunicatives com internet, xarxes socials, murs amb graffitties, pancartes, etc. són eines per fer visible l'espai. Per tant, el nivell d'influència al barri s'estableix a partir de les anteriors consideracions, contemplant 2 nivells diferents: Alta (integració amb el barri) o Baixa (integració amb el barri).

Funcionament

La caracterització dels projectes en aquest apartat gira entorn a qüestions de funcionament intern: el finançament i la relació establerta amb l'administració.

El vincle institucional existent entre els diferents casos d'estudi i les diferents administracions, vindran determinades per diversos factors. Com s'ha vist al anàlisi de cada cas, els diferents

col·lectius han tingut una relació molt variada amb l'administració. S'estableixen 3 nivells de relació: *Disconnectats* (aquells projectes que volen mantenir el mínim contacte amb l'administració) *Connectats* (aquells projectes que estableixen vincles amb l'administració) i finalment, els *Institucionals*.

Es diferencien tres grups segons el seu finançament: *autogestionat*, *mixt* i *dirigit*. S'entén com a autogestionat aquells projectes que el seu finançament prové dels beneficis de les activitats, donacions desinteressades i models de cooperació tipus crowdfunding. El segon grup, mixt, es troba entre l'autogestió i el model subvencionat (beques, ajuts econòmics, plans d'ocupació, etc.). I finalment, el grup dirigit, que es tracta de projectes impulsats des de l'administració pública i aquesta s'encarrega del manteniment.

Acció

L'objectiu d'aquesta classificació tracta de visualitzar la tipologies d'activitats de cada projecte. Prèviament es fa una selecció i diferenciació d'activitats: Socioculturals (Biblioteca, Espai de criança, tallers, concerts, etc.) , Ambientals (horts urbans, formacions i cursos) , Artístiques (tallers d'arts plàstiques, escèniques, etc) i Esportives.

El volum d'usuaris és bon indicador per determinar "l'èxit" d'un projecte. La classificació s'ha realitzat amb paràmetres qualitatius a partir de l'observació directa d'algunes activitats, opinions dels entrevistats, revisió de pàgines web i blogs de les diferents iniciatives i, finalment, la duració en el temps de la iniciativa en relació a l'experiència. S'estableixen 3 nivells: Baixa, Mitja i Alta.

A la següent taula es troben els cinc casos classificats segons les diferents característiques plantejades anteriorment:

		Nau Ivanow	L'Estruch	Can Batlló	Nau Bostik	Volem la Caserna
Antecedents	Origen	Col·lectius artístics – Administració	Administració	Moviments veïnals	Col·lectius artístics	Moviments veïnals
	Valor patrimonial	Fàbrica de pintures	Fàbrica tèxtil	Recinte fabril Indústria tèxtil	Fàbrica adhesius	Caserna Guardia Civil
Dinàmica Soci-Territorial	Tipus d'equipament	Barri	Ciutat	Barri	Barri	Ciutat
	Impacte en el teixit social	Alta	Alta	Alta	Alta	Baixa
Funcionament	Relació amb l'administració	Institucional	Institucional	Connectat	Connectat	Connectat
	Tipus de finançament	Dirigit	Dirigit	Mixt	Mixt	Autogestionat
Acció	Tipus d'activitats	Artístiques	Artístiques	Socioculturals	Socioculturals	Socioculturals
	Volum d'usuaris	Mitja	Alta	Alta	Alta	Baixa

Taula 4: Taula resum de la relació entre iniciatives i les seves característiques. Font: Elaboració pròpia.

Un dels factors més importants a l'hora d'analitzar aquestes iniciatives relacionades amb la creació de nous espais públics i equipaments, és que la majoria han nascut d'una voluntat de la ciutadana de participar en la creació i transformació de la ciutat, en part per solucionar una mancança d'espais i recuperar edificis que formen part de la història de la ciutat.

En aquest sentit, 2 dels casos provenen de reivindicacions veïnals, Can Batlló i Volem la Caserna. Es tracta de dos exemples de iniciatives que apareixen com a resposta davant d'una situació de crisi i com a voluntat de recuperar espais per la ciutadania i, caracteritzats per la independència de l'administració. Tant el recinte fabril de Can Batlló com l'antiga Caserna de la Guàrdia Civil, són dos equipaments emblemàtics del barri de Sants i de la ciutat de Sabadell, respectivament. Les dues edificacions són espais que han estat abandonats i estan carregats de simbolisme revolucionari, i es tracta de projectes en defensa d'un patrimoni físic. El primer, reclama un complex fabril en desús per construir equipaments del barri, i conceben l'espai com a una oportunitat d'organitzar-se lluny de les dinàmiques planificades i verticals de l'administració. Volem la Caserna, es tracta de l'apropiació d'un espai, que va començar de com un símbol de la lluita contra l'especulació, i que després d'un any ha vist com l'autogestió comunitària es capaç de tornar a la vida un espai abandonat.

Un tret comú entre les iniciatives impulsades per moviments veïnals i els col·lectius artístics és el sorgiment de projectes autogestionats i la seva viabilitat. La major diferencia es troba en la base de la reivindicació. En el cas del col·lectius artístics, tot i contemplar les necessitats del teixit social on s'adscriu el projecte, la motivació inicial per prendre l'acció d'apropiació neix d'un desig personal d'autorealització. Es el cas de la Nau Bostik i Nau Ivanow. El cas concret de la Nau Ivanow, que inicia el projecte a partir de grups artístics, posteriorment passa a formar part del projecte de Fàbriques de Creació de l'Ajuntament de Barcelona, per la qual cosa es tracta d'un cas que evoluciona d'un model autogestionat a un model institucional.

Els recintes fabrils que ocupen la Nau Bostik i la Nau Ivanow tenen un alt valor patrimonial pel barri de La Sagrera. Tot i que l'arquitecte i fotògraf Xavier Basiana no hagi nascut a Barcelona, després de tots els anys vivint al barri de La Sagrera, va observar, conèixer i valorar la importància d'aquests edificis durant la època industrial de la ciutat de Barcelona. I finalment, el cas impulsat des d'un inici per l'administració, L'Estruch, és una iniciativa que esta molt ben acceptada a la ciutat de Sabadell, per la seva innovació l'any 1995 emmarcat en el projecte de Mapa Cultural de Sabadell.

Pel que fa la Dinàmica Soci-territorial, els casos de la ciutat de Barcelona tenen una influència en el teixit social alta. Can Batlló ha tingut una repercussió molt alta que inicia amb la campanya Tic Tac Can Batlló, i ha mobilitzat una gran massa social, es un referent al barri de Sants i La Bordeta. La Nau Ivanow i la Nau Bostik, tots dos projectes motivats per l'arquitecte Xavier Basiana, van molt lligats al capital social conegut per aquest.

El impacte de la Nau Bostik en el veïnat de la Sagrera va ser molt positiu ja que venien de l'anterior experiència amb la Nau Ivanow, per la qual cosa va ser més senzill apropar el projecte a la ciutadania. Es important remarcar que tot i que la Nau Ivanow està molt reconeguda al barri, des de que es va adherir al projecte de Fàbriques de Creació de l'Ajuntament de Barcelona, el públic s'ha limitat a una esfera més professional de les arts escèniques.

L'Estruch és un equipament de la ciutat de Sabadell amb un alt impacte a la ciutat, a diferència de la iniciativa de Volem la Caserna, que malauradament té una influència molt baixa, en part però, perquè es tracta d'un projecte molt recent. Tot i així, l'antiga Caserna de la Guàrdia Civil és traca d'un espai amb moltes possibilitats i podria arribar a ser un equipament de ciutat amb un alt grau d'influència i participació ciutadana.

Tots els casos presentats, tenen una relació amb l'administració local d'una forma o altre, aconseguint convenis de cessió d'ús temporal i per la qual cosa significa un grau de continuïtat i tranquil·litat del projecte. Establir contacte i confiança amb l'administració pot ser una forma de fomentar que els ciutadans siguin participants de la gestió i activitat dels equipaments. Can Batlló és una gran exemple, ja que es tracta d'una iniciativa autogestionada pels veïns i veïnes de la Bordeta en un recinte fabril el qual l'Ajuntament vetlla pel seu estat estructural.

Tot i la relació entre administració i col·lectius, el casos de Can Batlló, Nau Bostik i Volem la Caserna, són 3 exemples de iniciatives que fomenten l'autogestió i, per exemple, en la restauració i transformació dels diferents complexos fabrils, opten per el reciclatge de materials, i donacions del veïnat; per una banda es redueixen els residus i es contribueix al tancament de cicle de materials i per una altre, es redueix les despeses. Es tracta doncs de fer viable i sostenible la recuperació i conservació dels espais industrials.

A nivell de tipus d'activitat es veu una diferenciació entre els casos gestionats per l'administració i els gestionats per moviments socials. L'Estruch i la Nau Ivanow tenen un contingut molt tancat en la seva programació, es professionalitzen en unes temàtiques – artístiques - i aquestes estan associades a l'ús dels espais. Actualment L'Estruch es troba en una situació en la qual hi ha una gran producció però hi ha falta de públic. A més a més, a partir de converses amb alguns dels residents hi ha una falta de relació amb l'entorn i la ciutat. La Nau Ivanow, com s'ha mencionat anteriorment des de la seva professionalització, el públic és més tancat.

Les activitats socioculturals organitzades per Can Batlló, Nau Bostik i Volem la Caserna, estan obertes a tota la ciutadania i a més a més, la presentació de possibles noves activitats la fa el propi veïnat que té una necessitat espacial. Es tracta doncs una acció de responsabilitat social. El volum d'usuaris relacionats amb els anteriors casos està molt relacionat amb la durada en el temps, en aquest sentit Can Batlló amb 7 anys d'experiència, Nau Bostik amb 3 i Volem la Caserna amb 1 any. Nau Bostik es troba en una situació de creixement exponencial que els obliga a plantejar el projecte tenint en compte el volum de usuaris; i per contra, Volem la Caserna esta en busca de gent que tingui ganes de participar en el projecte.

D'aquest anàlisi comparatiu es pot extreure que la construcció d'equipaments públics gestionats per moviments socials voluntàriament i de forma participativa, representen un nou paradigma de intervenció i transformació de l'entorn urbà. Can Batlló, Nau Bostik i Volem La Caserna fomenten la democràcia participativa i els ciutadans passen d'agents passius a formar part de l'elaboració i utilització del projecte. Així doncs, es demostra que la relació entre la participació i l'acceptació veïnal és directament proporcional per aconseguir la consolidació del projecte.

A diferència d'aquests, els projectes impulsats per l'administració segueixen uns patrons més planificats i dirigits, la qual cosa no estan tan lligats en els moviments participatius. Els casos de L'Estruch i la Nau Ivanow són dos exemples de centre de creació referents en les arts escèniques no només en àmbit local sinó també internacional. No obstant, es tracta de dos espais que fomenten la producció i creació artística i que fomenten la difusió de la cultura.

Els diferents equipaments es tracten de complexos fabrils abandonats o propietats públiques desocupades, per la qual cosa es pot concloure que les condicions de l'espai físic no determina la tipologia d'iniciativa. La gran majoria de projectes s'adapten a l'espai buit, ja que ho troben una oportunitat. El valor d'aquests nous espais es troba en l'acció de transformació, en la dimensió social i el fet d'aplicar nous models de participació.

6 APROPIACIÓ DE L'ESPAI ROS

6.1 Antecedents

Introducció

La ciutat de Terrassa i el seu entorn han sofert al llarg dels segles de la seva història profundes transformacions en la seva estructura física, com a conseqüència dels canvis socials i econòmics que s'han produït sobre aquest territori. Cal entendre la realitat urbana d'avui a través d'una aproximació al procés de formació de la ciutat, a partir de totes les transformacions que s'han produït en la morfologia i utilització del territori.

Terrassa és un municipi de 70,1 km² que compta amb 216.428 habitants, situat en el centre-oest de la comarca del Vallès Occidental, de la qual és co-capital juntament amb Sabadell. Forma part de la quarta corona de la Regió Metropolitana de Barcelona. La ciutat de Terrassa limita amb els nuclis urbans de Matadepera, Mura, Vacarisses, Sabadell, Castellar del Vallès, Sant Quirze, Rubí, Ullastrell i Viladecavalls. Els diferents municipis estan connectats per dues autopistes, C-58 i C-16, i diverses carreteres regionals, a més a més la ciutat disposa de dues estacions de Renfe i quatre de Ferrocarrils de la Generalitat de Catalunya.

Terrassa es situa a la Plana del Vallès, més concretament al sud del massís de Sant Llorenç del Munt i, a l'est del Massís de Montserrat. És un territori d'estructura complexa degut a la gran afluença de rieres i afluents del riu Llobregat, i el fet d'estar delimitat per les serralades Litoral al sud i Prelitoral al nord, a 277 m sobre el nivell del mar. En conseqüència, la metròpoli està construïda segons la gran influència d'aquests elements físics.

Una mica d'història

Terrassa, al llarg de la seva història, destaca per ser un dels municipis pioners en la industrialització de Catalunya, centrant-se concretament en la indústria tèxtil, que remunta el seu origen a una llarga tradició de filatures i el treball de la llana.

La transformació industrial de Terrassa es remunta al primer terç del segle XIX, amb la introducció de la màquina de filar al 1832, i la màquina de vapor al 1833, i la introducció del teler Jacquard que va ser la peça clau per l'expansió del sector tèxtil. L'any 1842 es constitueix la Mina Pública d'Aigües, com a societat proveïdora d'aigua de captació subterrània, necessària per la demanda d'aigua de la indústria tèxtil. (Sucarrats, 2002)

Aquest procés es va veure afavorit per la millora de les comunicacions, per la construcció de la carretera de Barcelona l'any 1845 i l'arribada del ferrocarril, que comunicava Terrassa amb Barcelona, Manresa i Saragossa. Aquesta nova via de comunicació va permetre per una banda una fluïdesa d'arribada de matèries primeres, com són el carbó i la llana, i també la sortida de productes tèxtils elaborats cap als mercats catalans i espanyols. (Berenguer, 1987)

L'urbanisme i la societat experimenten importants transformacions. La vila de Terrassa, s'expandeix més enllà de la seva estructura medieval en direcció a l'estació del nord i, el que és més important, trenca a principis del segle XX els seus límits naturals, travessant la riera de Palau (a l'oest), amb la urbanització de la Rambla i de Ca n'Aurell, el torrent de Vallparadís, amb la construcció del pont del passeig l'any 1886 i va créixer cap al sud, en direcció a la carretera Montcada. Terrassa l'any 1877 va obtenir el títol de ciutat i es dotava progressivament dels serveis econòmics i socials que el creixement industrial demanava. (Montaner, 2015).

El creixement industrial va anar acompanyat d'una expansió demogràfica i urbanística, caracteritzada per l'annexió del municipi de Sant Pere i un significatiu creixement migratori, primer de pobles del Vallès i Catalunya, i més tard d'altres regions espanyoles. El desenvolupament de la indústria de finals de segle influeix en aquest creixement migratori. El desenvolupament econòmic anirà en benefici dels industrials, i durant 20 anys (1868-88) la burgesia industrial tèxtil va dominar sobre el proletariat terrassenc. (Montaner, 2015).

El desenvolupament industrial que va viure la ciutat i l'interès per la cultura de la burgesia terrassense, va impulsar el moviment del modernisme. És important destacar les obres realitzades per l'arquitecte Lluís Muncunill. Apart de dels habitatges privats de remarcable interès arquitectònic, com la Casa Alegre de Sagrera (1912) i la casa Coll i Bacardí (1913) , les edificacions de caràcter públic són nombroses: la Torre de les Aigües, el Teatre Principal (1916), el Mercat de la Independència (1904-1908), la Masia Freixa (1899-1910). També cal destacar entre els edificis industrials: la fàbrica Aymerich i Amat (1907- 1909), la fàbrica Marcet (1914-1920), la fàbrica Gibert i Junyent (1911), l'edifici de la Societat General d'Electricitat (FECSA) (1908), i la fàbrica Font Batallé (1916). (Montaner, 2015).

La Terrassa de les xemeneies i els vapors enfilava els anys trenta amb gran efervescència política i malgrat els conflicte laborals, encetava uns anys de moderat desenvolupament econòmic. La ciutat era el centre del tèxtil llaner de l'estat espanyol. Aquest creixement continuaria fins la Guerra Civil. Després de la Guerra l'etapa del franquisme va afavorir el desenvolupament de la indústria tèxtil de Terrassa. (Lacueva, 2008)

A partir de 1956-1957 s'inicia el creixement urbà de Terrassa motivat per l'espectacular creixement demogràfic, conseqüència de l'onada immigratòria procedent sobretot d'Andalusia. En aquest període d'uns deu anys (1955-1965), la ciutat es caracteritza per un descontrol urbanístic, que va donar lloc a una greu conseqüència, les riudes de l'any 1962. En la última etapa de la ciutat industrial, abans de la crisi dels 70 i del declivi de la indústria tèxtil, l'urbanisme es caracteritzà per traslladar les indústries als polígons i l'enderroc d'alguns antics edificis fabrils. (Lacueva, 2008)

6.2 Patrimoni Industrial Terrassa

Les fàbriques són testimoni del passat industrial de la ciutat que acabarà formant part de l'herència cultural. Les primeres consideracions en torn al patrimoni industrial estan relacionades amb el valor històric-artístic d'alguns edificis. L'administració local adquireix de forma puntual alguns elements d'origen industrial com la Masia Freixa (1959) o la Casa Alegre de Sagrera (1968). Durant els anys setanta van aparèixer diverses campanyes ciutadanes reivindicatives juntament amb la pressió de grups de professionals, entitats i estudiants que lluiten pel manteniment i conservació dels edificis industrials.

El Vapor Aymerich i Amat (1970-74) i el Magatzem Farnés (1974-77) són dos exemples d'edificis que es volien destruir i es van conservar gràcies a la pressió popular. (Ibañez, 2013)

Els anys 80 i principis dels noranta, un dels principals objectius de la política urbana es completar, equipar, qualificar els espais de la ciutat consolidada. Amb la redacció del Pla General de 1983 i la fundació de la Gerència Municipal d'urbanisme al 1981, l'administració local jugar un paper rellevant en la redacció dels instruments normatius per regular les actuacions sobre el patrimoni, reconeixent el seu valor.

Amb la inauguració del mNACTEC al 1984, promogut per l'administració autonòmica, com a seu central d'una xarxa museística que dona a conèixer la història de la industrialització de Catalunya, Terrassa passa a tenir un paper important com a ciutat referent en la conservació del patrimoni. (Ajuntament de Terrassa n.d)

La redacció per part del Ajuntament del Pla Especial de Protecció del patrimoni-històric.-artístic-ambiental de Terrassa (1986) constitueix el document de referència que regeix les intervencions en el patrimoni local. Després de la reutilització de l'espai industrial mNACTEC es realitzen noves reutilitzacions de diferents edificis al centre històric de la ciutat per a diferents equipaments: Vapor Amat (1987, Plaça Didó, ampliació de dependències municipals i sala d'exposicions), Fàbrica i magatzem Marcet Poal (1992, Escola La Nassa i Patronat municipal d'educació) i la Fàbrica Hilabor (1994, Vapor Universitari). (Ajuntament de Terrassa n.d; Ibañez, 2013)

El sector privat juga un paper també molt important en el període de 1993 -2003, en el que es troben diverses actuacions, com la rehabilitació de la Fàbrica Font Batallé (1998) en habitatges, la Societat General de Electricidad (2000) en serveis d'hostaleria. (Montaner, 2014)

Amb la redacció del Pla d'Ordenació Urbanística Municipal de 2003, s'estableixen noves pautes i es reafirma el paper del patrimoni industrial en el projecte urbà. És necessari doncs una relectura del patrimoni anant més allá de la conservació dels edificis. S'opta per recuperar valors identitaris que ajuden a explicar la història d'una ciutat industrial. És important destacar la protecció de xemeies i la seva integració en el paisatge urbà, i la rehabilitació de recintes fabrils com la transformació del Vapor Gran (2002), el qual es van rehabilitar dues de les antigues naus de la fàbrica i s'hi va construir una gran plaça – la plaça Nova, inaugurada el 2004 – habitatges, aparcament, locals comercials i de restauració, oficines i una residència per a gent gran. (Ajuntament de Terrassa n.d)

Tot i així, aquest macroprojecte urbanístic el qual ha perdut el paisatge industrial original, no ha tingut èxit, i actualment s'ha posat en marxa un projecte per dinamitzar el Vapor Gran, liderat per l'arquitecte Itziar Gonzalez, que té com a objectiu revitalitzar econòmicament i socialment l'espai.

6.2.1 Característiques Vapor Ros

El Vapor Ros fou un gran complex industrial de finals del segle XIX, format per la fàbrica i l'habitatge del seu propietari, Mariano Ros i Valhonrat. El recinte industrial es va construir sobre els terrenys de les antigues hortes de l'Església del Sant Esperit, gràcies a les Desamortización de Mendizábal, el Sr. Josep Ros va demanar permís per construir el que seria l'embrió del Vapor Ros (1891).

Figura 56: Imatge del Vapor Gran i dels terrenys de l'Església del Sant Esperit, futur espai on es construirà el Vapor Ros. Font: Terrassa Blog del Rafael, <https://pintorviver.blogspot.com>

Mariano Ros i Valhonrat construï el primer vapor a mitjans del segle XIX darrera casa seva, al carrer de l'Església, però aquella construcció va ser enderrocada, i l'any 1907 es construï una nau nova segons el projecte de Lluís Muncunill. El Vapor Ros és situat a la part sud de l'interior d'una gran illa de cases delimitada al nord pel carrer de la Font Vella; a l'oest pel carrer de l'Església (on hi ha la Casa Mariano Ros); al sud pel carrer del Portal Nou (de les naus del qual l'edifici està separat per un passatge estret, i on el Vapor Ros hi té una entrada secundària); i a l'est pels carrers del Racó (on té l'entrada principal) i del Puig Novell.

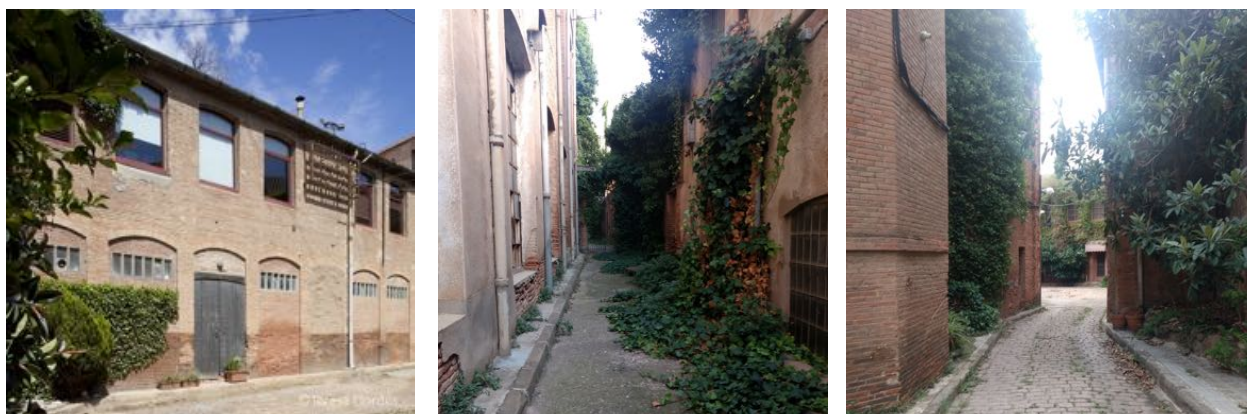

Figura 57: A l'esquerra, entrada al recinte del Vapor Ros pel Carrer Puig Novell; a la dreta l'entrada principal pel Carrer del Racó. Font: Elaboració pròpia.

El Vapor Ros és un dels conjunts fabrils bastits durant la segona meitat del segle XIX per la Mina Pública d'Aigües de Terrassa que s'utilitzava inicialment al lloguer d'espais i energia per la indústria tèxtil. Posteriorment s'ha van realitzar obres d'ampliació i fou dedicat a la indústria tèxtil. La nau tenia semisoterrani, planta baixa i pis. Als anys quaranta, se li va afegir un pis nou. L'edifici acollí al llarg del segle XX diferents empreses tèxtils, però amb l'arribada de la crisi i el declivi de la indústria tèxtil, el recinte es subdividir en diferents espais per llogar amb usos diversos.

La seva posició al centre de la ciutat facilità a partir dels anys vuitanta la instal·lació d'usos comercials i de serveis. Des de llavors ha acollit, entre altres, un gimnàs (Espai Tosca), estudis d'artistes, una escola de cuina (Su23.11 – Espai de Cuina) i un restaurant vegetarià (Damunt d'un Cel de Fil). La reconversió ha mantingut l'entorn en condicions poc transformades, fet que permet gaudir del paisatge industrial original. Cal valorar molt positivament l'existència d'aquestes activitats ja que encara que no ocupen la totalitat dels espais són les que amb molt d'esforç han permès conservar i mantenir viu el recinte.

Figura 58: D'esquerra a dreta, imatges de diferents espais del recinte del Vapor Ros. Font: Elaboració pròpia.

La Illa del Vapor Ros ocupa una situació estratègica en el centre de la ciutat de Terrassa: al nord trobem el centre de la ciutat, on hi ha un teixit associatiu molt alt i consolidat i a la part sud, un conjunt d'espai públic (Vapor Gran) infrautilitzat i un seguit de vapors en desús. Aquest escenari antagònic ha estat la clau i el punt de mira de l'Administració i de futurs projectes urbanístics.

6.3 Problemàtica i viabilitat

L'Ajuntament de Terrassa fa temps que va mostrar interès cap l'antic recinte fabril degut a la seva situació estratègica en el centre de la ciutat. Els seus intents d'arribar a un acord amb el propietari mai van arribar a bon port i la relació va empitjorar en els últims anys per qüestions fiscals, fins al punt que quan el propietari va morir – solter i sense fills – l'estiu del 2016, va deixar en herència els terrenys del recinte a la Generalitat de Catalunya i no a l'Ajuntament. A més a més, amb una clàusula expressa que prohibeix l'ús i la propietat per part de l'Ajuntament de Terrassa durant 30 anys. Per la qual cosa el govern català ha de decidir que fer amb l'herència, si l'accepta, haurà de decidir què en fa dels espais: llogar-los, vendre'ls o cedir-los. Els actuals veïns i veïnes del Vapor Ros, de forma coordinada i assessorats per advocats, paguen el lloguer a un marmessor a l'espera que la Generalitat decideixi que fer amb l'herència. Mentrestant, continuen la seva activitat.

En la història recent de Terrassa es pot observar que la ciutat ha realitzat un procés de transformació dels antics recintes industrials que han passat a formar part de l'organització urbanística de la ciutat. Un cop els edificis cessaven la seva activitat industrial han estat transformats en espais residencials o de serveis, com el Vapor Badiella, Vapor Sala, Vapor Ventalló o el més recent Vapor Gran.

Aquest model de transformació urbana són operacions que depenen de la plusvàlua immobiliària, és a dir, que la requalificació urbanística permet a un promotor immobiliari compensar la inversió necessària per a la compra de sòl i construcció amb la venda d'habitatges i locals per tal d'aconseguir benefici econòmic. Amb aquesta lògica els nous espais públics que generen aquestes actuacions, no són ben bé cessions gratuïtes sinó que repercuteixen en el preu de venda dels habitatges, fet que contribueix a la bombolla immobiliària. A més a més aquestes actuacions molts cops s'executen amb tal rapidesa que signifiquen una aparició sobtada de nous espais per la ciutat que sovint no són de fàcil assimilació social, com el cas del Vapor Gran; la gran majoria de vegades aquestes operacions han modificat l'ambient i passatge industrial existent, deixant únicament com a testimoni alguna xemeneia o alguna edificació aïllada.

La situació d'incertesa sobre el Vapor Ros va acompanyat de la suspensió temporal de les noves llicències d'usos i obres en aquesta zona – novembre 2016 - tan bon punt es va saber que el propietari va deixar en herència a la Generalitat de Catalunya. Per tal d'estudiar la transformació urbanística de l'àmbit del Vapor Ros i el seu entorn, l'Ajuntament de Terrassa en col·laboració amb el Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya (mNACTEC), el departament de Cultura de la generalitat de Catalunya i la Delegació del Vallès del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, organitzen una jornada – abril 2017 - per reflexionar sobre el futur del Vapor Ros, dins l'estratègia de revitalització de l'àmbit del Vapor Gran i la plaça Nova.

Sota el títol “Jornada sobre el futur i conservació i transformació del patrimoni industrial: Pensem un nou Vapor Ros”, es realitzen un seguit de ponències per part de diferents arquitectes i urbanistes i també, un taller amb els veïns i veïnes del Vapor Ros.

En aquesta Jornada es van fer dos equips de treball, un on estaven els tècnics i l'altre amb els veïns. És important remarcar que els veïns i veïnes del Vapor Ros - acompanyats d'un advocat i un arquitecte durant la jornada – consideren que es troben en una situació de fragilitat i que no tenen la suficient informació de la situació com per participar de forma activa en la dinàmica presentada pels tècnics durant la jornada.

Figura 59: Cartell de la Jornada “Pensem un nou Vapor Ros” organitzada per l'Ajuntament de Terrassa. Font: Museu de la Ciència de la Tècnica de Catalunya

L'Associació de Veïns es compromet amb el projecte però consideren que és important cooperar i marcar unes regles del joc per preservar els usos existents. A més a més, consideren que la situació del Vapor Gran no ha de ser el que mogui la recuperació del Vapor Ros. Es creu en una estratègia socio-cultural de l'espai per oferir a les diferents entitats de la ciutat.

Tot i la Jornada l'equip de govern municipal proposa una modificació puntual del POUM (Pla d'Ordenació Urbanística Municipal) en l'àmbit del Vapor Ros, l'octubre de 2017. La modificació del pla busca diversificar els usos de la zona en residencial i comercial. Aquesta modificació significaria una revalorització econòmica de l'àmbit amb l'objectiu de que esdevingués una operació urbanística rentable per algun promotor, de manera que es facilités a

la Generalitat la venda de l'edifici. Aquest fet podia significar que la intervenció no mantingues els usos actuals, i fins i tot podria arribar l'expulsió dels veïns del Vapor Ros.

Davant d'aquest escenari, en el ple del novembre de 2017, els grups de l'oposició van realitzar diverses observacions i es va retirar del Ple la proposta de modificació del POUM amb la voluntat d'elaborar una proposta amb un consens més ampli.

Emmarcat en el Ple Municipal del febrer de 2018, Terrassa en Comú (TeC), després de la retirada de la proposta per part de l'equip de Govern de la modificació puntual del POUM, presenten una proposta que es centra en impulsar un projecte d'autoorganització col·lectiva per a la rehabilitar i activar el Vapor Ros. El partit polític creu en un model que parteixi de les potencialitats socials i econòmiques ja existents en el recinte i també, com un procés de transformació social cap a un urbanisme més col·laboratiu. La proposta es acceptada en el Ple.

6.4 Punt de partida del projecte

Paral·lelament a la proposta presentada per TeC, els veïns i veïnes del Vapor Ros més actius i reivindicatius, comencen a organitzar-se juntament amb persones d'altres entitats socio-culturals de la ciutat. És en aquest moment quan s'inicia un procés que a dia d'avui encara segueix en actiu. Veïnes del Vapor Ros, juntament amb entitats com el Corralito Centre de Creació Artística, Taller Tacat (serigrafia), Terrassa life Drawing, Tub d'Assaig (circ), l'Embarall (arts escèniques), comencen a reunir-se i organitzar-se amb l'objectiu de que el recinte del Vapor Ros esdevingui un espai per les entitats socials de la ciutat.

Des del març del 2018, representants de les diferents entitats i persones a títol individual, ens hem anat reunint tot els dimecres al vespre en assemblea amb l'objectiu inicial de crear una Plataforma en Defensa del Vapor Ros. Els primers passos han estat parlar amb totes i cada una de les veïnes del Vapor Ros, ja que la situació de fragilitat és una realitat, i des del col·lectiu considerem com a prioritat una relació propera i de confiança amb els residents de l'espai fabril. Totes les persones implicades tenen experiència en moviments socials, tot i que hi ha col·lectius molt joves però amb moltes ganes de donar vida a un espai abandonat que podria ser la seu de moltes de les entitats socials de la ciutat, ja que existeix una necessitat d'espais per aquestes.

Figura 60: Primeres assemblees entre algunes de les veïnes del Vapor Ros i diferents col·lectius (Corralito CCA, Taller Tacat i Tub d'Assaig). Font: Elaboració pròpia.

6.5 Gestió i organització

Tenint en compte la diversitat d'opinions que existeixen enfront el futur del Vapor Ros, la Plataforma crea un document per presentar i convidar a totes les veïnes del Vapor Ros a formar part de la Plataforma. En aquest document es plasma el següent:

PRESENTACIÓ PLATAFORMA

La plataforma en defensa del Vapor Ros és un conjunt d'associacions culturals i agents de la ciutat de Terrassa organitzades per la defensa i conservació del patrimoni històric, social i cultural del Vapor Ros i de la ciutat de Terrassa.

La conformen i donen suport: -

QUE VOL LA PDVR PER AL VAPOR ROS?

La Plataforma en Defensa del Vapor Ros planteja un projecte que té com a principal objectiu esdevenir un escenari cultural necessari a la ciutat. Un projecte transversal que vol agrupar col·lectius de la ciutat que necessiten espais per a realitzar les seves tasques, activitats i funcions.

Des de PDVR es planteja una visió del projecte de caràcter artístic i cultural, ja que el Vapor Ros en el seus principals ja va ser un lloc que va acollir un col·lectiu important d'artistes a la ciutat.

Els principals punts que és planteja'n des de PDVR per al vapor Ros són els següents:

- *Garantir la preservació del patrimoni històric i cultural del Vapor Ros*
- *Garantir la continuïtat de l'activitat econòmica i cultural que hi ha en l'actualitat al Vapor Ros i potenciar-la*
- *Esdevenir el Vapor Ros en un espai d'acollida i dinamització de projectes culturals de la ciutat de Terrassa.*
- *Convertir-se en motor cultural de la ciutat de Terrassa*

Actualment molts projectes i associacions culturals necessiten espais per a realitzar les seves activitats i funcions.

QUE APOSTEM AL VAPOR ROS?

- *Defensa al patrimoni històric*
- *Suport a la producció cultural vigent i per vindre*
- *Preservació de l'espai com a nucli cultural de la ciutat evitant que es transformi en un complex destinat a les grans empreses.*
- *Rehabilitació autogestionada, progressiva i sostenible amb una recuperació per fases dels diferents espais.*
- *Gestió participativa i ciutadana de la cultura com a fórmula de participació directa en la construcció de la vida cultural i social de la ciutat.*
- *Defensa dels drets de les persones que ocupen aquest espai i també del mateix espai cultural com a element indispensable per a la ciutat de Terrassa.*

Amb la voluntat de ser un altaveu de les vostres les necessitats i interessos de les veïnes, voldríem conèixer les vostres necessitats particulars de cada una de vosaltres. En conseqüència ens agradaria conèixer els vostres interessos, preocupacions i/o dubtes davant dels objectius proposats per la Plataforma en defensa del Vapor Ros.

A partir de la redacció de l'anterior document es va presentar la Plataforma a tots els veïns i veïnes del Vapor Ros, i es van organitzar jornades de neteja i rehabilitació d'un espai per utilitzar-lo com zona de reunions de la plataforma. A més a més també es van netejar una part de la zona exterior afectada per les heures.

Figura 61: Imatges de la primera jornada de neteja d'un espai per la Plataforma del Vapor Ros. Font: Elaboració pròpia.

Figura 62: Imatges de la Jornada de neteja de les heures exteriors de l'espai per la Plataforma del Vapor Ros. Font: Elaboració pròpia.

En els següents mesos la Plataforma crea diferents comissions (Administració, Comunicació, Projecte i Estratègia, Referències) per començar a gestionar el seu funcionament intern i plantejar els següents passos, el primer dels quals va ser organitzar un dinar popular amb tots els veïns i veïnes, entitats de la plataforma juntament amb les seves famílies per que fos una jornada informal.

L'objectiu d'aquest dinar – organitzat per el restaurant vegetarià Damunt d'un Cel de Fil – era organitzar una assemblea oberta amb totes i cada unes de les participants. En aquesta assemblea es va crear un ambient on tothom va poder intervenir, i coneixe'ns entre totes i confiar més en el projecte. Durant tota la trajectòria de la Plataforma es van observar moltes pors i inseguretats per part dels veïns i veïnes del Vapor Ros enfront un projecte que s'emmarca fora dels processos administratius convencionals. El dinar popular va ser un esdeveniment clau per reforçar la confiança i el col·lectiu multigeneracional de persones que formen i donen vida a la iniciativa. A més també es va poder accedir a diferents naus del recinte i observar l'estat d'aquests i quina possibilitat podrien arribar a tenir.

Figura 63: Imatges del dinar popular organitzat al recinte del Vapor Ros. Font: Elaboració pròpia.

Figura 64: Imatges de l'assemblea conjunta amb totes les veïnes del Vapor Ros i les diferents entitats que hi participen. Font: Elaboració pròpia.

El passat 15 de Setembre es va organitzar una jornada de treball molt més dinàmica que tenia l'objectiu de desenvolupar les primeres metodologies per una gestió òptima del recinte i de la plataforma en funció de la implicació i participació de cadascun dels agents.

A continuació es pot veure l'ordre del dia de la jornada i algunes de les fotografies amb les conclusions extretes durant el dia. Es important remarcar que s'estableix l'Assemblea i la Junta General com a eines d'organització de tot el col·lectiu i, les Comissions i Grups de Treball per organitzar el projecte.

ORDRE DEL DIA:

- 11:00 Energizer
- 11:15 Qui som?
  - Lectura document PDVR
  - Esmenes.
- 11:45 Que volem?
  - Lectura document PDVR
  - Usos dels espais
  - Activitats.
  - Dinàmica participativa Usos d'Espais (Dinàmica en petits grups)
- 14:00 Dinar. (Que tothom porti dinar de casa)
- 15:00 Energizer.
- 15:15 Calendarització
- Heures.
- Inspecció Tècnica.
- Redacció del projecte.
- Comunicació a altres entitats.
- Jornades de neteja.
- Jornada de portes obertes.
- Brainstorming
- Divisió de tasques.
- 16:15 Com ens organitzem?
  - Lectura
  - Altres entitats
  - Internament (Finançament, Gestió espais, Espais Comuns)
  - Brainstorming
  - El-laboració Organigrama
- 17:15 Conceptes
  - Autogestió
  - Democràcia participativa
  - Espai Públic
  - Teixit associatiu.
  - Patrimoni.

Figura 65: Imatges de la Jornada de Treball per planificar i plantejar el projecte del Vapor Ros. A la dreta, imatge del treball dinàmic per treballar tots els punts. Font: Elaboració pròpia.

Figura 66: Imatges amb algunes de les conclusions extretes durant la Jornada de Treball: possible organigrama i objectius generals i específics. Font: Elaboració pròpia.

6.6 Característiques tipològiques

Un cop presentats els antecedents, els objectius i les característiques generals de la PDVR, projecte en vies de desenvolupament, es procedeix a la categorització de les seves característiques seguint els patrons fixats en l'apartat de comparació de casos.

Reprement la taula 4 en la que es resumeix totes les característiques dels espais estudiats, es completa amb la informació de la proposta d'apropiació del Vapor Ros en la següent taula:

		PDVR
ANTECEDENTS	Origen	Moviments veïnals - Col·lectius artístics
	Valor patrimonial	Recinte fabril indústria tèxtil
DINÀMICA SOCI-TERRITORIAL	Tipus d'equipament	Ciutat
	Impacte en el teixit social	Baixa
FUNCIONAMENT	Relació amb l'administració	Desconnectat
	Tipus de finançament	Autogestionat
ACCIÓ	Tipus d'activitats	Sociocultural
	Volum d'usuaris	Baix

Taula 5: Classificació de la proposta de la PDVR segons les diferents característiques estudiades en els anteriors casos. Font: Elaboració pròpia.

Es pot afirmar que el projecte es tracta d'una iniciativa impulsada per els moviments socials, en aquest cas, els veïns i veïnes del Vapor Ros i les diferents entitats artístiques que hi participen.

Es tracta de la recuperació d'un espai que està al punt de mira – de l'administració – per la seva situació al centre de la ciutat de Terrassa – i al costat del Vapor Gran, un projecte infrautilitzat-, i que té un gran valor patrimonial ja que encara manté l'esperit industrial. Tot i així, és un espai poc reconegut per la ciutadania i pel veïnat del centre, per la qual cosa el impacte en el teixit urbà es quasi bé inexistent si no fos pels negocis com el restaurant o l'escola de cuina.

De la relació amb l'administració i els veïns del Vapor Ros, s'observa una distància de prudència després de la Jornada organitzada fa un any per l'Ajuntament, tot i així, existeix un vincle amb el partit polític de Terrassa en Comú que genera un fil de confiança com es veu reflectit en la decisió presa en l'últim Ple de l'Ajuntament.

El projecte està sent dissenyat per la PDVR de forma autogestionada, que projecta el contingut de les seves activitats en una temàtica sociocultural, amb una base artística degut a l'experiència de les entitats que en formen part. A partir de la última jornada, es planifiquen un seguit de tasques (redacció del projecte, inspecció tècnica, etc.) per a que el Desembre del 2018 es pugui realitzar una Jornada de Portes Obertes.

6.7 Pla d'acció a futur

A partir de conèixer altres experiències similars, moltes d'elles presentades en aquest treball, la PDVR continua treballant en un projecte cultural per la ciutat de Terrassa, garantint la continuïtat de l'activitat econòmica i cultural que hi ha en l'actualitat al Vapor Ros i potenciar-la.

La possibilitat de que la Generalitat realitzi una cessió d'us a l'Associació de veïns i veïnes del Vapor Ros o a una entitat cultural, passa per la redacció d'un projecte que estigui vinculat a la promoció d'iniciatives ciutadanes. Actualment estem treballant en això i, paral·lelament en incentivar l'activitat del Vapor Ros, perquè la ciutadania de Terrassa conegui l'espai.

7 DISPOSICIÓ FINAL I CONCLUSIONS

L'objectiu del present treball ha estat l'anàlisi dels condicionants i mecanismes d'apropiació d'espais fabrils abandonats. Això s'ha fet a través d'una doble vessant: la recuperació del patrimoni industrial i la manca d'espai per les entitats culturals. L'anàlisi dels casos d'estudi ha permès identificar diferents propostes de reutilització de fàbriques industrials, de caràcter cultural i artístic. La gran majoria dels casos estan relacionats amb moviments socials, per tant, es consideren casos derivats de les reivindicacions per la falta d'equipaments culturals. A tall de síntesi i conclusió, de l'estudi comparatiu dels casos es desprenen, 3 idees claus que han d'ajudar a posar en valor els nous usos de les antigues fàbriques Industrials i ha de contribuir a generar un major impacte sobre el seu entorn urbà:

- De motors econòmics a motors culturals

Les antigues fàbriques industrials han donat vida i han estat els motors econòmics de les ciutats. A mesura que es consolidaven els espais industrials, les ciutats van créixer de la mà d'aquests, donant lloc a un entramat urbà caracteritzat per barris obrers. La proclama en favor de la preservació del patrimoni industrial, va mes enllà del valor estètic o arquitectònic dels diferents edificis, es tracta de conservar espais que expressen relacions socials i econòmiques del passat. El relat d'una època molt important, caracteritzada pels avenços tecnològics, la burgesia empresarial, la vida d'homes, dones i infants obrers, de sindicats, anarquistes i ateneus populars, d'immigrants, de barraques i suburbis urbans; és a dir, la creació de la ciutat contemporània.

Però, durant un llarg període de temps, els recintes fabrils perden el seu significat i sentit en les ciutats i societats modernes. No se sap que fer amb ells i, de la producció industrial de manufactures tèxtils, passen a un llarg impàs de decadència i deteriorament.

El punt d'equilibri entre el que desapareix i el que es conserva sovint queda massa condicionat per factors econòmics, polítics i socials, i la protecció del patrimoni industrial s'ha desenvolupat de maneres molts diferents. Les diferents estratègies i actuacions per recuperar i conservar el patrimoni industrial avui en dia són molt amplies. Actuacions vinculades a la memòria industrial i a la identitat cultural de la ciutat, ja que tots aquests espais van dotar en el seu dia de identitat i caràcter les ciutats, i es consideren espais que conserven la memòria i història dels seus habitants en relació amb el seu entorn. Per la qual cosa, la cultura forma part de les estratègies utilitzades per a la rehabilitació d'espais, ja que la cultura és allò que configura la nostra identitat.

L'ús de la cultura com a eina de regeneració urbana pot portar a diverses crítiques, degut a que el model cultural hegemònic està basat en el consumisme i la mercantilització de la cultura. Tanmateix, aquest treball mostra que no existeix una única solució. Són el testimoni, de que noves corrents socials busquen i construeixen alternatives per una societat diferent.

Hem vist com la reconversió d'edificis industrials passa necessàriament per repensar la seva funció i l'ús en les ciutats d'avui en dia. Tenint en compte que la construcció de ciutats és en sí, insostenible, es necessari repensar què fer amb els edificis que formen part a dia d'avui del teixit urbà. El paisatge urbà evoluciona constantment i les estratègies que s'han de dur a terme han de tenir en compte el territori i les necessitats socials actuals, des dels principis de la sostenibilitat.

- Fàbriques: espais dinàmics i socials

Moltes de les polítiques i esdeveniments culturals entenen la cultura com una eina de promoció econòmica, per tant, mercantilitzant la cultura, de manera que no garanteixen el desenvolupament de les capacitats d'innovació i creativitat de les persones. Tanmateix, com hem observat, hi ha una creixent consciència, sobre el paper fonamental dels ciutadans com a creadors, productors i consumidors culturals. Aquest enfoc té efectes positius a escala de barri i,

com a mecanisme de dinamització social que abasta sectors sovint oblidats en les polítiques convencionals.

Les fàbriques de creació o els centres socioculturals autogestionats, com els que hem estudiat, s'han d'entendre com espais que actualment estan creixent i es situen en el debat sobre les polítiques culturals. L'origen d'aquests espais prové sovint de moviments ciutadans, amb aspiracions polítiques i artístiques rellevants que es consoliden a través de la lluita, la reivindicació i resistència social.

Així esdevenen espais socials d'indignació i reivindicació com a reacció al context econòmic i social que genera desconfiança institucional i reclama més participació. Aquestes noves dinàmiques socials, com s'ha il·lustrat, tenen formes més democràtiques allunyades de les estructures rígides del lideratge polític, són un nou model basat en les dinàmiques participatives, bottom-up, amb l'objectiu de satisfer les necessitats de la ciutadania. Les reivindicacions veïnals ens proporcionen un exemple del paper central dels moviments socials i la capacitat d'incidència en la realitat política i social, i en aquest cas, en la configuració de l'espai urbà i els seus usos i en el seu paper en generar comunitat.

La construcció d'espais amb una base social, es tradueix amb una proximitat entre participants i gestors de l'espai, els artistes que ho utilitzen i els veïns i veïnes que també interactuen. Es tracta doncs d'espais amb una gran adaptabilitat i flexibilitat que permet a aquestes fàbriques culturals promoure moltes activitats diferents entre si. Són iniciatives on l'autonomia és un privilegi i una necessitat; i la forma en la que es relacionen les persones es basen en la confiança mútua i recíproca i, solidaritat i altruisme. Es tracta de reconvertir un espai abandonat on la ciutadania pugui visualitzar i projectar el seu futur autogenerant serveis i cultura depenent de les seves necessitats. Hem vist, com la ciutadania, ja sigui a títol individual o de manera organitzada, té la capacitat de construir nous models on siguin ells els protagonistes.

- Urbanisme en transformació

Des de que es van fer evidents les conseqüències de la bombolla immobiliària, en el passatge urbà s'han començat a desenvolupar noves practiques d'intervenció a la ciutat. Unes practiques que busquen generar un canvi en el model urbà, allunyat del expansionisme especulatiu de les ultimes dècades i, orientat cap a la regeneració i reapropiació de la ciutat construïda. El cas que ens ocupa, equipaments en desús i espais abandonats, estan al punt de mira de molts col·lectius ciutadans que s'han activat per fomentar l'obertura d'aquests espais mentre els plans urbanístics segueixen aturats.

L'urbanisme formal, la gran majoria de cops es lent i rígid, però s'ha vist alterat per iniciatives socials que canvien el rol dels veïns i veïnes que passen de ser usuaris a dissenyadors i constructors de l'espai públic. S'han de valorar positivament les transformacions amb un grau d'intervenció petit i que son capaços de mantenir l'esperit fabril. Entendre que no hi ha una única resposta a l'hora d'afrontar la transformació d'un edifici industrial. Els diferents equipaments que autogestionen l'espai, topen amb un marc normatiu que ha evolucionat molt i per tant, els diferents requeriments suposen una gran inversió. Accedir a concursos d'estudiants d'arquitectura, crear convenis amb universitats perquè els estudiants plantegin la transformació dels diferents edificis fabrils, són opcions que plantegen nous paradigmes en l'urbanisme actual.

En el que respecta al model de gestió, tenint en compte que existeix un distanciament entre administracions i ciutadania, hi ha la necessitat de les esferes polítiques confiar en la capacitat transformadora dels ciutadans. En els espais autogestionats, l'administració hauria de jugar un paper d'acompanyament i facilitador del projecte, ja que es posa en valor l'organització social i les seves capacitats de gestionar grans espais amb contingut cultural.

Aquesta transformació en la gestió d'equipaments socioculturals, s'ha de poder regular, ja sigui a partir de cessions d'usos o mitjançant models de cogestió, però es essencial que les administracions generin espais pel diàleg, i que a més a més tinguin la capacitat de donar resposta a les necessitats plantejades per les diferents iniciatives. Es tracta d'arribar a consensos entre col·lectius socials i l'administració, per garantir el funcionament d'aquests espais.

Aquests nous equipaments públics ens parlen de recuperar la política i reinventar els espais comuns; reivindicar el poder de la població com a agents actius en la construcció de les ciutats del futur. Finalment, exposaré algunes conclusions que són clau per entendre el futur de la Plataforma en Defensa del Vapor:

- Les pràctiques d'apropiació d'espais són experiències que van més enllà de la recuperació d'un espai físic. Són iniciatives que visualitzen nous models de fer ciutat, on la població realitza una reflexió sobre l'ús del territori. De manera que el ciutadà torna a estar lligat al seu entorn i no és tracta d'un simple usuari. Això implica la construcció de nous espais de trobada, i nous hàbits socials i de consum, recuperant la idea de que el territori és un lloc d'interacció entre persones i l'entorn.
- Els espais públics que es converteixen en espais comunitaris, o les infraestructures en desús que es transformen en centres autogestionats, es consideren nou espais que fomenten la relació i la participació construint vincles socials. Fomenten noves formes de compromís social, reivindicant la participació directa i desenvolupament models de tipus bottom-up. Aquests espais estan conformats per ciutadans que són capaços de repensar i transformar els espais públics.

8 BIBLIOGRAFIA

Llibres, articles i documentació

- Ajuntament de Terrassa (1986). Memòria, Normes de protecció, Programa d'actuació i Pla de viabilitat econòmica Pla Especial de protecció del patrimoni històric-arquitectònic-ambiental de Terrassa. Barcelona, Gerència Municipal d'Urbanisme
- Ajuntament de Terrassa (2003). Normativa Pla d'Ordenació Urbanística Municipal. Barcelona, Gerència Municipal d'Urbanisme, 2003.
- Ajuntament de Terrassa (1983). Pla General Municipal d'Ordenació de Terrassa. Barcelona.
- Albert Roca, J. (2004). Ha estat mai Barcelona una gran ciutat industrial?. L'Avenç: revista d'Història i Cultura. num. 288 p22-29
- Alfrey, J.; Putnam, T. (1992). The industrial Heritage. Managing resources and uses. Routledge, Londres
- Alió, M.A., Jori, G. (2010). "La reforma ambiental de las ciudades. Visiones y propuestas del movimiento vecinal de Barcelona", Scripta Nova, Vol. XIV, nº.331 (63), Universitat de Barcelona.
- Arévalo, J. M. (1996). El patrimonio antropológico. A propósito de la realidad cultural Extremeña. Revista Murciana de Antropología, Nº3
- Ascaso, O. Creus, M. Alsina, P i Casellas, J. (2011). L'Estruch, un laboratori de "performativitat" únic a Catalunya. Quadern de les idees, les arts i les lletres.
- Badia, T. (2012) Algunos apuntes acerca de los espacios para la creación: sobre prácticas, modelos y políticas. Directorio de las Fábricas de Creación en la UE
- Barceló i Roca, M. (2003) Catalunya, un país industrial. Barcelona, Pòrtic.
- Basiana, X.; Checa Artasu, M. ; Orpinell, J. (2000) Barcelona ciutat de Fabriques. Nau Ivanow
- Benaül, J. , Calvet, J. , Deu, E. (1994). Indústria i ciutat. Sabadell 1800 -1980. Fundació Bosch i Cardellach. Barcelona
- Benaül i Berenguer, J.M. (1987). Industrialització i liberalisme, 1808-1874 . En *Història de Terrassa*. Terrassa: Ajuntament de Terrassa. p 288-289.
- Benito del Pozo, P , Calderón Calderón, B. , Pascual Ruiz-Valdepeñas, H. (2017). Recuperar i rehabilitar
- Benito del Pozo, P. (2002). Patrimonio industrial y cultura del territorio. Boletín de La A.G.E, 34, 213–272.
- Biel Ibáñez, M. P., (2013)El patrimonio industrial y los nuevos modelos de gestión cultural. Artigrama, núm. 28, 2013, pp. 55-82.
- Biel Ibáñez, M. P. (2007). El patrimonio industrial y los nuevos modelos de gestión cultural, 249.
- Bookchin, M. (1978). Los límites de la ciudad, Madrid, Blume.
- Cabana, F. (1994). Fàbriques i Empresaris. Els protagonistes de la Revolució Industrial a Catalunya. Vol 3 Llana, Seda, Gènere de punt, Lli, Jute, Acabats. Enciclopèdia Catalana. Barcelona.
- Capel Sáez, H. (1996). La rehabilitación y el uso del patrimonio histórico industrial. *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 29, 19–50.
- Casamartina i Parassols, J. (2011) Juli Batllell, un gaudinià oblidat. Museu del Gas, Sabadell

- Casassas Ymbert, J. (1998). Història de Catalunya. Grup Promotor Santillana, Barcelona
- Castells, A. (1978) Sabadell, informe de l'oposició. O tot o res 1904-1918. Edicions Riutort, Sabadell, 1978.
- Cerdà, M. (2008). Arqueologia industrial. Teoría y práctica. Universitat de Valencia
- Checa Artasu, M. (2007). Geografías para el patrimonio industrial en España: el caso Barcelona. Scripta Nova, XI, núm 24.
- Dalmau i Torvà, M. (2014). Can Batlló: de la degradació planificada a la construcció comunitària. Observatori d'Antropologia del conflicte Urbà (OACU). Universitat de Barcelona
- Domènec, Ferran (1999). Terrassa, patrimoni industrial. Ajuntament de Terrassa
- Esteve Gumà, R. (2015). Del petit taller a la gran fàbrica. Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya, Barcelona.
- Ferret Clarós, S. (2016). Can Ricart i el patrimoni industrial de Barcelona. Universitat de Barcelona
- Galí, A. (1981). Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya (1900 - 1936). Barcelona.
- García, B. (2004): Cultural Policy and Urban Regeneration in Western European Cities: Lessons from Experience, Prospects for the Future, Local Economy, 19(4): 312-326
- Generalitat de Catalunya. (n.d.). El MNACTEC i la industrialització de Catalunya.
- HARVEY, D. Ciudades rebeldes. Del derecho a la ciudad a la revolución urbana. Akal Pensamiento. Madrid, 2013
- Hernández Hernández, F. (2002): El patrimonio cultural: la memòria recuperada. Gijón: Trea
- ICUB. Pla Estratègic de la cultura de Barcelona. Institut de Cultura de Barcelona, 1999.
- Lacueva, J. L. (2008) La conformació d'una ciutat. Immigració, societat i economia. Terrassa (1900-1985), Abadia de Montserrat, Barcelona
- L'Estruch. Fàbrica de cultura: Sabadell i el suport a la creació. Museu d'Art de Sabadell. Revista ARRAONA, num 29 p.224 -241.
- Manen, M. (2012). Fábricas y creación. Fábricas e industrias en un momento líquido. En: Directorio de fábricas culturales de la UE.
- Màrquez i Berrocal, M. (2002) Com s'organitzaven els obrers?. Revista TERME, Revista d'història. num. 17. P 63.
- Martin M., Checa-Artasu, M. (2004). Cultura creatividad y patrimonio industrial rehabilitado en Barcelona. IV Jornadas Españolas de Patrimonio Industrial.
- Mas Ibañez, S., Sabaté Sel, J.(2013) Gestión del patrimonio industrial en la renovación de la ciudad: La experiencia de Terrassa 1959-2011. Arquitectura, ciudad y entorno núm. 21
- Monterde i Mateo, O. , Santisteban i Fernandez, A. La ciutat a principis del segle XX: 1898-1931 canvi, continuïtat i conflicte. Associació de Mestres Alexandre Galí i Ajuntament de Terrassa.
- Muntaner Pont, F. (2014). La recuperació del patrimoni industrial. Dossier, Barcelona.
- Pardo Abad, C. J. (2004). La reutilización del patrimonio industrial como recurso turístico. Aproximación geográfica al turismo industrial. *Treballs de La Societat Catalana de Geografia*, 2004(57), 7–32.
- Pascual i Ruiz, J. (2005). La Agenda 21 de la cultura: contexto, contenidos, desafíos. Boletín GC: Gestión Cultural, 11.

- Pastallé i Sucrarrats, P. , Solé i Sanabra, M. (2002). Mina pública d'aigües de Terrassa. Una empresa al servei de la comunitat. Lunwerb Editors
- Pitarch, T. (2010). Industrialització i societat en l'Espanya del segle XIX. Ciències Socials.
- Plans i Campderrós, L. (2005). Terrassa, 1902-1909: de la vaga general a la setmana trágica. Revista TERME, revista d'història. Num 20 p. 130
- Pont i Montaner, F. (2015). 7 Documents per comprendre la ciutat industrial. Revista TERME, Revista d'història. NUM. 30 p. 207
- Rius, J. Un nou paradigma de la política cultural. Estudi del cas barceloní. Tesis doctoral dirigida por Arturo Rodríguez Morató (UB) i Pierre-Michel Menger (EHESS). 2005
- Rodríguez, M. , Raubert, B. (2015) L'Estruch. 20 anys. Ajuntament de Sabadell
- Tierz, C., Muniesa X. (2013). Barcelona, ciutat de teatres. Viena Edicions i Ajuntament de Barcelona.
- Troitto, E. (1988) II jornades sobre la protecció i revalorització del patrimoni industrial. Generalitat Catalunya, Barcelona.
- Tugores, F. : Planas, R. (2006). Introducción al patrimonio cultural, Gijón: Trea.UNESCO. (2003). Convención para la Salvaguardia del Patrimonio Cultural Inmaterial, 18.

Recursos en línia

Ajuntament de Terrassa (2017). Acta de la sessió ordinària realitzada per la comissió informativa de Territori i Sostenibilitat.

https://seuelectronica.terrassa.cat/documents/16/851542/11_2017+Acta_CI_Territori_201117.pdf/26b8becb-5a1f-404a-8cdd-0900169de4bb

Ajuntament de Terrassa (2017). Acta de la sessió ordinària realitzada per l'Ajuntament en Ple el dia 30 de Novembre de l'any 2017.

https://seuelectronica.terrassa.cat/documents/16/1343423/16_2017+Acta_Ple_ordinari_30112017.pdf/691baf74-6ec3-4407-bcce-fd0d5215e810

Associació de Veïns de la Creu Alta, Sabadell. [en línia] [Consulta: Juliol 2018]

<http://lacreualta.cat/lassociacio/historia/>

Com un Gegant Invisible. Can Batlló i les Ciutats Imaginàries.

<https://vimeo.com/82442928>

El Punt Avui (2017). La caserna de la Guàrdia Civil de Sabadell, ocupada.

<http://www.elpuntavui.cat/territori/article/6-urbanisme/1166036-la-caserna-de-la-guardia-civil-de-sabadell-ocupada.html>

El Teler Cooperatiu (2018). La Caserna, el nou espai d'economia social de Sabadell

<http://www.telercooperatiu.org/la-caserna-el-nou-espai-deconomia-social-de-sabadell/>

Joaquim Verdaguer i Caballé

<http://joaquinverdagner.blogspot.com/>

Jornada Pensem un nou Vapor Ros: Espais recobrats. Participació ciutadana. Vídeo complert.
<https://www.youtube.com/watch?v=UsIiM5lFRRg>

La Vanguardia (2017). La ocupación vecinal del cuartel de la Guardia Civil en Sabadell evidencia su abandono.
<https://www.lavanguardia.com/local/sabadell/20170617/423433940842/vecinos-sabadell-ocupacion-cuartel-guardia-civil.html>

Records de Terrassa. Recull de vivències i records de la ciutat de Terrassa
<https://recordsdeterrassa.wordpress.com/>